

הכל מותר¹³⁷, אלא שהוא אסור לכתחילה ב. כללים משום כל תשקצו¹³⁸.

איסורי אכילה והנאה

בדיני קרבנות

איסורי אכילה – יש שהם אסורים מן התורה, ועונשם כרת, כגון דם, חלב, וחמץ בפסח; מיתה בידי שמים, כגון טבל שלא הופרשה ממנו תרומה גדולה ותרומת מעשר; מלקות, כגון בעלי חיים טמאים, שקצים ורמשים, בשר וחלב שנתבשל יחד, טריפה ונבלה; או חייבי עשה, כגון פירות שביעית לאחר זמן הביעור, ותרומה טמאה; ויש שהם אסורים מדרבנן, כגון בישולי עכו"ם, גבינה וחלב של עכו"ם, סתם יינם של עכו"ם, פת עכו"ם, חמץ שעבר עליו הפסח, מוקצה בשבת וביו"ט, ואוכל שנתבשל בשבת.

מספר הכליות – בהמה עם כליה אחת, או שלוש כליות, פסולה למזבח¹³⁹.

אימורים – שתי הכליות, והחלב העוטף אותן, הן חלק מהאימורים, היינו האיברים ששורפים אותם על המזבח מן החטאות הנאכלות, ומן האשמות, ומן השלמים¹⁴⁰.

כְּשָׁרוֹת

א. הגדרת המושג

איסורי הנאה – יש איסורי אכילה, שאסורים גם בהנאה מן התורה, כגון חמץ בפסח, בשר בחלב, יין נסך, כלאי הכרם, ערלה, ופטר חמור; או מדרבנן, כגון חמץ בערב פסח משעה ששית, חמץ נוקשה בתוך הפסח, חמץ שעבר עליו הפסח, וסתם יינם של עכו"ם.

'כשר' בלשון המקרא מובנו טוב וראוי¹, ובלשון חז"ל והפוסקים מתייחס המושג לדברים הראויים לשימוש, ובעיקר למאכלים הראויים לאכילה מבחינה הלכתית. 'מאכלות אסורות' הוא שם כולל למאכלים שהם אסורים באכילה ו/או בהנאה.

תנאים באיסורי אכילה

בערך זה יידונו הנושאים הנוגעים לכשרותם של תרופות ומאכלים לחולים, ותנאי ההיתר והאיסור לאכילת מאכלים שונים לחולים².

שיעור – סתם אכילה האמורה בתורה, שיעורה הוא כזית³, אבל גם חצי שיעור של איסור אסור מן התורה, אלא

של חמור אסור אפילו לחולה שאין בו סכנה – ש"ך שם. [137] מרדכי שבת פי"ד סי' שפג; טוש"ע יו"ד שם. [138] שו"ת הרדב"ז ח"ב סוסי' תשלט; ש"ך שם סק"ג. וראה בן איש חי, שנה ב, פר' אמור, סק"ז. [139] בכורות לט א; רמב"ם איסורי מזבח ב יא. וראה בפלתי יו"ד סי'

מד אות ט; פרמ"ג שם; מפענח צפונות פ"ה סי' כה; תו"ש ויקרא פ"ג אות כד. [140] ויקרא ג ד; רמב"ם מעשה הקרבנות א יח. [1] וכשר הדבר לפני המלך (אסתר ח ה). [2] על איסור חמץ – ראה ע' פסח. [3] ראה ברכות מא ב – ארץ שרוב שיעוריה כזיתים.

שאינן לוקים עליו.⁴

שאינן בו אלא איסור דרבנן¹¹; ויש הסבורים, שאף איסור דרבנן אין בו¹². בעניין עירוב דבר מר יש מי שהסתפק, אם צריך שיהא הטעם המורגש לגמרי, או די שיהיה טעם מר במקצת¹³.

אכן, באיסורים שלא נאמר בהם לשון אכילה, כגון בשר בחלב וכלאי הכרם, חייב לכל הדעות, אפילו כשאכלם שלא כדרך אכילתם¹⁴.

לא ראוי לאכילה — יש הבדל בין מאכל הראוי לאכילה, אלא שאכלו שלא כדרך אכילה או שלא כדרך הנאה, לבין מאכל שאינו ראוי לאכילה כלל¹⁵. מאכל של איסור שנסרה, עד שאינו ראוי לאכילת אדם, אם עומד בפני עצמו ולא נתערב, לכל הדעות אין בו איסור אכילה מן התורה¹⁶, ואפילו באיסורים שחייבים עליהם אף שלא כדרך אכילתם, כגון בשר

שתייה הרי היא בכלל אכילה⁵. והיינו דווקא בדבר שדרכו בשתייה, כגון יין ושמן, אבל מאכל שהמחהו ושתהו, איננו בכלל אכילה, אלא אם כן יש לימוד מיוחד לרבותו⁶.

שלא כדרך אכילה / הנאה — כל איסורים שבתורה, אין לוקים עליהם אלא כדרך הנאתם⁷. יש אומרים, שכל ההנאות הראויות לאכילה, אם נהנה שלא באכילה, נקרא שלא כדרך הנאתם⁸; ויש אומרים, שהכוונה כשנהנה מדבר בדרך שהוא אינו מיועד לאותה הנאה⁹.

אכל שלא כדרך הנאתו, כגון שעירב דבר מר במאכל האסור — יש אומרים, שמכל מקום יש בדבר איסור מן התורה, אלא שאינו לוקה עליו¹⁰; יש הסבורים,

הראב"ה; ש"ך יו"ד סי' קנה סק"ג וסק"ד. וראה בשו"ת שאגת אריה סי' עד; אגלי טל סוף הפתיחה, אות ג. וראה באריכות בשו"ת מערכת כ"ף כלל כב, ובאנציקלופדיה תלמודית, כרך ב, ע' אסורי הנאה. [13] ראה בשערים המצויינים בהלכה, סי' קצב סק"ב. [14] פסחים כד ב; רמב"ם מאכלות אסורות יד יא. ובתוס' ע"ז יב ב ד"ה אלא, ובתוס' שם מג ב ד"ה אמרו כתבו, שהוא-הדין לעבודה זרה. ולענין קדשים, אם אסור אף שלא כדרך הנאה או לא — ראה תוס' סנהדרין פ א ד"ה בשור, ובמהרש"א שם; תוס' פסחים כו א ד"ה שאני; שו"ת שאגת אריה סי' עז; שו"ת יביע אומר ח"ג חיו"ד סי' כא. ואם במת יש איסור הנאה שלא כדרך הנאתו — ראה ע' נתוח המת הע' 220 ואילך. [15] ראה שו"ת באהלה של תורה ח"א סי' כא; הרב ד. האבער, מסורה, יד, תשנ"ח, עמ' צ ואילך. [16] ע"ז סז ב; תורת הבית הארוך לרשב"א בית ד שער א; רא"ש ע"ז פ"ב סי' לד. וראה בשו"ת נוב"ק חיו"ד

[4] ראה בהרחבה בגדרי חצי שיעור ודיניו — באנציקלופדיה תלמודית, כרך טז, ע' חצי שיעור. [5] שבועות כב ב. [6] תוס' חולין קכ א. [7] פסחים כד ב. [8] מ"מ מאכלות אסורות ח טז, בדעת הרמב"ם. וראה באנציקלופדיה תלמודית, כרך ב, ע' אסורי הנאה. [9] שלטי הגבורים פסחים פ"ב; רמב"ן, בהשגות לטה"מ"צ שורש ב, לענין בשר בחלב. וענין גיד הנשה, אף שהוא אוכל שאינו ראוי, חידוש הוא שחידשה תורה לאוסרו (חולין צב ב). [10] מ"מ מאכלות אסורות ח טז; לח"מ מאכלות אסורות י כב; משל"מ יסודי התורה ה ח, בדעת הרמב"ם; משל"מ שבועות ה ה, לדעת התוס' שבועות כג ב ד"ה דמוקי; פרי"ח או"ח סי' תסו סק"א. וראה עוד בשו"ת כתב סופר חאו"ח סי' קיא. [11] תוס' שבועות כב ב ד"ה אהיתירא; תוס' שבועות כג ב ד"ה דמוקי; ר"ן, רשב"א וריטב"א קידושין סופ"ב. וראה שו"ת מערכת כ"ף כלל כב. [12] מרדכי פסחים פ"ב סי' תקמה, בשם

אסור מחמת סכנה — דבר האסור מחמת סכנה, נחשב מן התורה כדבר שיש בו היתר אכילה, והוא בבחינת 'מן המותר בפ"ך'²⁶.

ג. פרטי דינים

כללים באיסורי אכילה לחולה

חולה שיש בו סכנה — מותר להתרפא על ידי כל איסורים שבתורה, ואפילו באיסורי הנאה, בכל דרך שהיא, חוץ משלושה דברים שאין מתרפאים בהם, אפילו במקום סכנה, והם: עבודה זרה, שפיכות דמים, וגילוי עריות²⁷.

חולה שיש בו סכנה, שאין לפנינו דברים המותרים, וצריך להאכילו מדברים האסורים, מאכילים אותו הקל הקל תחילה²⁸, היינו שאם אין זמנו של החולה

בחלב וכלאי הכרם¹⁷. אכן יש אומרים, שאף איסור דרבנן אין בו¹⁸; ויש אומרים, שהוא אסור מדרבנן¹⁹; ואם נתערב בהיתר, אפילו איסור מרובה לתוך היתר מועט, מותר לאוכלו אף מדרבנן²⁰. ואם לא נפגם לגמרי, אלא שהוא פגום במקצת, הרי זה מותר רק אם נתערב איסור מועט בהיתר מרובה, אבל אם נתערב איסור מרובה בהיתר מועט, ואפילו מחצה על מחצה, אסור באכילה מדרבנן²¹. ואם נפסל גם מאכילת כלב, לדברי הכל פקע ממנו שם האיסור לחלוטין²².

הנאת גרונו / מעיו — איסורי אכילה והנאה אסורים דווקא אם נהנה גרונו מהם, אבל אם נהנה רק במעיו, אין בו איסור²³.

עטיפת האיסור — אם כרך דבר איסור בסיב וכדומה ובלעו, הרי זה פטור²⁴, ויש מי שהסתפק בדבר²⁵.

מחלוקת; רמב"ם מאכלות אסורות יד ג; שו"ת כתב סופר חאו"ח סי' צו; אגלי טל, מלאכת טוחן סקס"ב (ב); שו"ת אחיעזר ח"ג סי' סא; שו"ת מהרש"ם ח"א סי' קכט; איגרות הראי"ה ח"ג איג' ח"א חאו"ח סי' קכט; איגרות הראי"ה ח"ג איג' תשפ, תשפד, תשצד; שו"ת הר צבי חו"ד סי' צה; שו"ת חלקת יעקב ח"ג סי' סח. וראה עוד בע' פסח הע' 85 ואילך. [24] משל"מ מאכלות אסורות יד יב; מנ"ח מ' שיג סק"ב. [25] חכמת אדם פח ו. וראה עוד בדיני כרכו בסיב בשו"ת אחיעזר ח"ג סי' לא, וחיו"ד סי' יא; שו"ת חזון נחום סי' יא; שו"ת אמרי יושר ח"א סי' כד; שו"ת מנחת יצחק ח"א סי' כד. וראה להלן הע' 186 ואילך, בדיני תרופות. [26] מרחשת ח"א סי' כ; שו"ת עין יצחק חאו"ח סי' כד. [27] פסחים כד ב-כה א; רמב"ם יסודי התורה ה ו-ח; טושו"ע יו"ד קנה ג. וראה רלב"ג מ"ב ו כד. [28] יומא פג א; רמב"ם מאכלות אסורות יד טז, וברדב"ז שם; רמב"ן, תורת האדם, שער הסכנה; טושו"ע

סי' כו; חות דעת יו"ד סי' קג סק"א; שו"ת שאגת אריה סי' עה. ועניין שקצים ורמשים, חידשה התורה לאוסרם, אף שהם סרוחים ומאוסים — ראה פר"ח יו"ד סי' קג; פרמ"ג שם במשב"ז סק"א. [17] חוות דעת יו"ד סי' קג, בביאורים סק"א. [18] חינוך מ' תעב; בדק הבית להרא"ה בית ד שער א; פר"ח יו"ד סי' קג סק"א; שו"ת צמח צדק החדשות, פסקי דינים יו"ד סי' קג; חו"א יו"ד סי' סו. וכתב שם, שאיסורי הנאה שנסרחו, נראה שאסורים באכילה מדרבנן. וראה בחו"ד יו"ד שם. [19] פרי תואר יו"ד סי' קג; שו"ת נובי"ק חו"ד סי' כו; שו"ת שאגת אריה סי' עה; שו"ת הר צבי חו"ד סי' צה. וראה בשד"ח מערכת בית כלל כה. [20] טושו"ע יו"ד קג ב. [21] ראה פרמ"ג שער התערובות פ"ה ופ"ו; מנחת כהן, שער התערובות ח"א פ"ט; שו"ת כתב סופר חאו"ח סי' קיא סק"ב; שו"ת הר צבי חו"ד סי' צה. [22] שו"ת נובי"ק חו"ד סי' כו. ולעניין חמץ בפסח — ראה ע' פסח. [23] חולין קג ב,

חולה בסכנת איבר – מותר להתרפא בדבר של איסור, ואף מותר לאכול ולשתות את האיסור עצמו.³⁴

חולה שאין בו סכנה – מותר להתרפאות בכל איסורי אכילה ואיסורי הנאה.

אכילת האיסור – יש הסבורים, שאף על פי שמותר לחולה שאין בו סכנה להתרפאות בהם, אפילו כדרך הנאתם, אבל אסור לו לאכול ולשתות את האיסור עצמו כדרך אכילתו, ואפילו באיסור מדרבנן.³⁵ ואפילו אם החולה הוא קטן, גם כן אסור.³⁶ ומכל מקום שלא כדרך

בהול, צריך לחזור אחר מאכל שאיסורו קל יותר, אבל אם החולה זקוק למאכל מיד, אין מחזירים אחרי הקל.²⁹ יש מי שכתב, שדין זה אינו אלא מדרבנן, אבל מן התורה אין צריך כלל לדקדק בחיפוש אחרי הקל.³⁰ ויש מי שסבור, שדין הקל הקל תחילה נאמר רק למטפלים בחולה, אבל החולה עצמו אינו צריך לדקדק בכך כלל.^{31,32}

יש מי שכתב, שחצי שיעור חמור מספק של איסור תורה, ולפיכך בחולה שיש בו סכנה, שיש לפניו חצי שיעור של מאכל איסור וודאי, ושיעור שלם של ספק איסור תורה, מאכילים אותו את הספק.³³

[35] רשב"א, הובאו דבריו בבי"י יו"ד סי' קכג, ד"ה ודברי רשב"ם; הרא"ה בבדק הבית ד' פ"ט; רמב"ן תורת האדם, ענין הסכנה, ושו"ת הרמב"ן סי' קכז; הר"ן פסחים רפ"ב, ד"ה וראיתי, וע"ז פ"ב, ד"ה דרך הנאתו, וראה חידושי הר"ן ע"ז כח א; רבנו ירוחם נתיב יח ח"ג; שו"ת הריב"ש סי' רנה; רמ"א יו"ד קנה ג; שי"ך יו"ד סי' פא סקכ"א; שו"ת שאגת אריה סי' עה; חיי אדם סט טז, ובנשמת אדם, אות ג, שם; ערוה"ש תסו א, ושכח ז. וראה עוד בשו"ת הרמ"א סי' קכד; שו"ת רעק"א סי' נה; שו"ת דברי נחמיה חאו"ח סי' מ; פת"ש יו"ד סוסי' קנה; שד"ח מערכת אל"ף כלל רכב, ומה שכתב הט"ז יו"ד סי' פז סק"ה, בשם הרש"ל, שיש להתיר לחולה שאין בו סכנה חלב טמאה או בשר טמא, יש שפירשו כוונתו להניח על גבי מכה, אבל לא לאכול ממנו – יסודי ישורון ח"ד עמ' רנו. יש לציין, כי דין זה איננו כולל את איסורי האכילה בשבת, כגון בישולי עכ"ם כשאי אפשר על ידי יהודי, או מאכל שהוא מוקצה – ראה רשב"א, שם; טשו"ע או"ח שכח יט, ובמ"ב שם סקנ"ח וסקס"ג. וראה בשו"ת רעק"א סי' ה; שמירת שבת כהלכתה מהדור' חדשה פל"ג ס"ו, והע' לו. אך בחיי אדם סט טז כתב לאסור אכילת מוקצה בשבת. וראה ע' שבת הע' 245. [36] גליון מהרש"א, יו"ד שם. וראה בשו"ת הגרי"א הרצוג, חיו"ד ח"א סי' לה, שנטה

יו"ד או"ח תריח ט. [29] רמב"ם ורדב"ז, שם. [30] קרית ספר מאכלות אסורות יד טו. וראה עוד בשו"ת שואל ומשיב מהדור"ד ח"א סי' מב; חזון יחזקאל יומא פ"ד; תורת היולדת פמ"ב הע' א. [31] אור שמח מאכלות אסורות יד טו. וראה באנציקלופדיה תלמודית, כרך יג, ע' חולה הע' 312. אך ראה שו"ת ציץ אליעזר ח"ט סי' נג סק"ד, שפקפק בדיון זה. [32] בפרטי הדינים השונים על העדרות ודרגות חומרה של איסורים שונים, ראה – תוספתא יומא ד ה; ירושלמי יומא ח ה; שו"ת שאילת יעבץ ח"א סי' קלה; שו"ת נובי"ק חאו"ח סי' לו, ונובי"ת חאו"ח סי' קיז; שו"ת חת"ס חיו"ד סי' שיט; מרומי שדה, יומא פג ד"ה במשנה; שו"ת צפנת פענח סי' קעד; קול סופר, סוגיא דמאכילין אותו הקל הקל; אמרי בינה שבת סי' כח; שד"ח מערכת יוהכ"פ סי' ג אות' יז-יח; שו"ת מנחת יצחק ח"ה סי' ד, וח"י סי' מו-מו; שו"ת ציץ אליעזר ח"ח סי' טו סקכ"ג, וח"א סי' ס; שו"ת שבט הלוי ח"ח סי' קלו וסי' קלח; אנציקלופדיה תלמודית, כרך א, ע"ע אסור חמור; אסור קל; שם, כרך יג, ע' חולה, אות ח; ועוד רבים. [33] שו"ת בנין עולם חאו"ח סי' יט אות כז. [34] שי"ך יו"ד סי' קנו סק"ג; פת"ש יו"ד סי' קנה סק"ח; פרמ"ג או"ח סי' שכח במש"ז סק"ז. בניגוד לסתם חולה שאין בו סכנה, שאסור לאכול ולשתות האיסור – ראה לקמן.

סכנה, אם צריך לאכול דווקא דבר איסור, הרי זה מותר רק אם אכל שלא כדרך הנאתו, כגון שאכל בשר חי של בהמה, או שעירב האוכל בדבר מר, שאין בו הנאה לחיך, שאז מותר אפילו באיסורי תורה⁴³, חוץ מבשר בחלב וכלאי הכרם, שאין מתרפאים בהם חולים שאין בהם סכנה, אפילו שלא כדרך הנאתם⁴⁴. ואף על פי שבכריא יש איסור אכילה גם שלא כדרך הנאה מטעם 'אחשביה'⁴⁵, הרי בחולה אין זה בבחינת אחשביה, כיוון שהוא מוכרח לאוכלו לצורך רפואתו. ודין זה נכון דווקא אם עירבו בדברים מרים, אבל אם עירבו בדברים שאינם מרים – אסור⁴⁶. ויש מי שסבור, שגם אוכלים ומשקים שאינם ראויים, אף על פי שפטור עליהם, אבל אסור הוא, ולכן בחולה שאין בו סכנה – אסור⁴⁷. וטעמו: אף על פי שזה בבחינת עפר בעלמא, אבל כיוון שהוא אוכל זאת הרי אחשביה.

דבר שהשתנה על ידי פעולה כימית
לדבר אחר ולצורה אחרת, ואפילו נפסל רק לאכילת אדם, נחלקו הפוסקים אם הולכים

אכילתו, מותר לאכול אף את האיסור עצמו³⁷; יש הסבורים, שכל איסורי דרבנן, ואפילו איסורי הנאה מדרבנן, מותרים לחולה שאין בו סכנה³⁸; יש מי שכתב, שחולה שאין בו סכנה מאכילים אותו איסור דרבנן הקל הקל באופן שמותר באכילה³⁹; ויש מי שכתב, בהיתר אכילת איסור דרבנן לחולה שאין בו סכנה, שהוא דווקא אם הרפואה איננה חייבת להיות מן האיסור, אלא שבדרך מקרה אין לפנינו משל היתר, אבל אם הרפואה היא שיאכל דווקא מן האיסור, אסור בחולה שאין בו סכנה⁴⁰.

בהגדרת חולה שאין בו סכנה לעניין היתר אכילת איסורים, אפשר שאין להגדירו דווקא כדין חולה שאין בו סכנה בשבת, היינו שנפל למשכב או מצטער מאד⁴¹, אלא יתכן שלעניין איסורי מאכלים, חולה שאין בו סכנה הוא גם מי שסובל מנדודי שינה או חש בראשו, דהיינו כל חולי קצת ומיחוש בעלמא⁴².

שלא כדרך הנאה – חולה שאין בו

יסודי התורה ה' ח, ובמשל"מ שם; רמב"ן תורת האדם, ענין הסכנה; טושו"ע יו"ד קנה ג. וראה בערך השולחן או"ח סי' תריב אות ד; שו"ת כתב סופר חאו"ח סי' קיא; שו"ת מהר"ש ענגיל ח"ו סי' קפא; שו"ת מערכת כ"ף כלל כב ד"ה ואם לחולה. וראה עוד בשו"ת מהר"ש ענגיל ח"ח סי' יב; שו"ת ציץ אליעזר ח"ו סי' טז. [44] רמב"ם וטושו"ע, שם. [45] ראה בגדרי כלל זה באנציקלופדיה תלמודית, כרך א, עמ' תעב ואילך. [46] חכמת אדם פח ד. וראה בדרכ"ת יו"ד סי' סז סק"י, בשם כמה אחרונים; ובשו"ת שרידי אש ח"ב סי' סג, שמותר לחולה שאין בו סכנה לאכול כבד חי. [47] שו"ת שאגת אריה סי' עד-עו. וראה בשו"ת שם.

להתיר האכלת איסור לקטן. [37] חיד' הרשב"א קידושין נו ב; מרדכי ואגודה פסחים ריש פ"ב, בשם ראבי"ה; ש"ך יו"ד סי' קנה סק"ד. וראה עוד בשו"ת באהלה של תורה ח"א סי' כא. [38] שו"ת הרדב"ז סי' אלף עו (ח"ד סי' ב); שו"ת בשמים ראש סי' רפ, ובכסא דהרסנא שם; שו"ת שואל ומשיב מהדו"ג ח"ג סוסי" מא. וראה מה שהאריכו בשיטה זו בארעא דרבנן מערכת האל"ף אות כו; שו"ת מערכת כ"ף כלל כב, ומערכת חמץ ומצה כלל ג אות יב, ומערכת יין נסך, סימן ב. [39] פרמ"ג או"ח סי' שכח בא"א סק"א. [40] אור שמח יסודי התורה ה' ח. [41] ראה ע' שבת הע' 211 ואילך. [42] שו"ת מנחת שלמה ח"א סי' יז. [43] פסחים כד ב; רמב"ם

לפי מצבו המקורי והוא נשאר באיסורו, או שהולכים לפי מצבו הנוכחי, והרי הוא מותר. רוב הפוסקים סוברים, שהולכים לפי מצבו הנוכחי, ופקע ממנו האיסור, והרי זה פנים חדשות, ואפילו אם הוא ראוי כעת לאכילה, ומותר לחולה שאין בו סכנה לצורך רפואה, אפילו הוא מדברים האסורים בהנאה⁴⁸, חוץ מין נסך⁴⁹, בשר בחלב⁵⁰, ועצי אשירה⁵¹; ויש מי שסוברים, שהולכים לפי מצבו המקורי, והוא נשאר באיסורו, ולכן כל דבר איסור, אסור לחולה שאין בו סכנה, גם אם השתנתה צורתו לגמרי⁵².

דבר שהתייבש והשתנה — דבר הבא מן האיסור, והתייבש או השתנה עד שאינו ראוי לאכילה, סומכים העולם לנהוג היתר לאוכלו לצורך רפואה, ואפילו לחולה שאין בו סכנה⁵³.

דבר איסור שנשרף — מותר לשרוף דבר איסור, ולאוכלו לרפואה, חוץ מעצי עבודה זרה⁵⁴.

בליעת מאכל — יש מי שכתב, שבליעת מאכל נקרא שלא כדרך הנאתו⁵⁵, ולפי זה מותר לבלוע כל איסורי תורה

[48] שו"ת אחיעזר ח"ג סי' לא, וחיו"ד סי' יא סק"ה. וראה רבינו יונה, הובא ברא"ש ברכות פ"ו סי' לה, בענין המוס"ק הנעשה מדם חיה, שבתר השתא אזלינן, אך ראה במג"א סי' רטז סק"ג, שהשאר דין זה בצ"ע, וראה בשו"ת חת"ס חאו"ח סי' לט, מה שתירץ; ובשו"ת רדב"ז סי' תתקעט (ח"ג סי' תקמח), שמוותר לחולה לאכול בשר המומי, כיוון שהשתנתה צורתו; ובר"ן ע"ז לט א, לענין דבש גוים; חק יעקב או"ח סי' תסו סק"ז, ומקור חיים שם סק"ח, ושו"ת חת"ס חיו"ד סי' קיז, שכל דבר שנשתנה לדבר היתר — הותר; שו"ת חבלים בנעימים ח"ה סי' יז, בענין הגליצרין, שמוותר בגלל השינוי הכימי; שו"ת פרי השדה ח"ג סי' קלא, בענין 'וויינשטיין'. וראה עוד בנידון בשו"ת שרידי אש ח"ב סי' נט; נפש חיה, או"ח סי' רטז, במג"א סק"ג; שערי משה לאאמור"ח ח"ב סי' כה אות ב. וראה בשו"ת אבן יקרה ח"ב סי' קמ, שהכלל שהולכים בתר השתא הוא דווקא אם נשתנה לדבר טבעי אחר, אבל אם שינוי הצורה בגלל הפעולה הכימית לא הביא לשינוי לדבר טבעי אחר, לא אומרים כלל זה. וראה בע' נאמנות הרופאים הע' ו, אם סומכים על הבדיקות הכימיות. [49] שו"ת יו"ד סי' קנה סק"ט. [50] ביאור הגר"א יו"ד סי' קנה סק"ב. [51] שו"ת יו"ד סי' קנה ק"ט. [52] שו"ת שאגת אריה סי' עה. וראה רא"ש ברכות פ"ו סי' לה, טור או"ח סי' רטז, ושו"ת חת"ס חאו"ח סי' לט,

שכתבו בשיטת הראב"ד והר"ה, שהולכים בתר מעיקרא. וכן כתב בשו"ת מנחת יצחק ח"א סי' נב, וח"ה סי' ה. וראה עוד בענין השינויים במאכלים — שו"ת הרדב"ז ח"ג סי' תעא; גינת וורדים כלל נא; שו"ת חת"ס חיו"ד סי' קיד ד"ה אמנם בחי, וחיו"ד סי' רנו, וח"ו סי' כב; מעדני מלך ברכות נג ב; דברי צבי או"ח סי' תסו סק"ד; שו"ת מהר"ם שיק חיו"ד סי' צה-צו; שו"ת מלמד להועיל חיו"ד סי' לד; שו"ת חזון נחום סי' סא; חזו"א יו"ד סי' יב אות ז, וקדשים, מנחות סי' כג אות ה, ובכורות סי' טז אות יג; שו"ת ציץ אליעזר ח"ה סי' יב, וח"ו סי' טז; שו"ת אור מציון ח"א חאו"ח סי' לד; הרב ש"י. כהן, תחומין, א, תש"מ, עמ' 68 ואילך; אנציקלופדיה תלמודית, כרך כג, ע' יוצא מן הטמא (מן האיסור), עמ' שמד-ו. וראה עוד בנידון בדיני פסח, בע' פסח. [53] שו"ת שבות יעקב ח"ב סי' ע. וראה עוד ברמ"א יו"ד פז י, בענין קיבה שנתייבשה כעץ. וראה עוד בשו"ת חשב האפור סי' י, וסי' פה; נפש חיה, או"ח סי' רטז, במג"א סק"ג; שו"ת מנחת יצחק ח"א סי' נב; שו"ת פאת שדך סי' עט. [54] טושו"ע יו"ד פד יז, שמוותר לאכול לרפואה שרץ שרוף, דעפרא בעלמא הוא, וראה בדרכ"ת שם סקקצ"ה; רמ"א יו"ד קנה ג, על פי תמורה לד א. וראה מרדכי פ"ב דפסחים; שו"ת הריב"ש סי' רסה; שו"ת יו"ד סי' קנה סק"ט; חזו"א יו"ד סי' סז; שו"ת ציץ אליעזר ח"ו סי' טז, וח"א סי' נט. [55] תורת חיים חולין קב א.

לרפואה, אפילו לחולה שאין בו סכנה; יש מי שחולק וסובר, שבליעה נקראת דרך אכילה, ולכן אסור לחולה שאין בו סכנה לבלוע מאכל שאיסורו מן התורה⁵⁶; יש מי שכתב, שבמאכל גמור, שרגילים ללעוס ולאכול, אז גם בליעה נקראת דרך אכילה, אבל דבר שאינו ראוי כלל לאכילה, וכולו אינו עומד אלא לבליעה, כגון גוללות, אין בליעתו נחשבת כדרך אכילה⁵⁷; ויש מי שכתב, שהדבר תלוי בכוונתו של האוכל, מי שמתכוון ליהנות מבליעתו, הרי הוא מחשיב את הבליעה לאכילה וחייב, ומי שאינו מתכוון ליהנות מבליעה, אינו מחשיב בליעה לאכילה ופטור, ולפיכך בתרופות שאין כוונה ליהנות מבליעתן – מותר⁵⁸.

דבר שאיסורו משום מנהג – מותר לחולה שאין בו סכנה, שעל דעת כן לא הנהיגו⁶¹.

חצי שיעור שאסור מן התורה, יש אומרים שהוא אסור גם לחולה שאין בו סכנה⁶²; ויש מי שכתבו להתיר חצי שיעור לחולה שאין בו סכנה⁶³. ואם הוא חצי שיעור מאיסור דרבנן – יש מי שכתב, שאין בו איסור כלל⁶⁴; אך מהראשונים פסקו שאף הוא אסור מדרבנן⁶⁵, ואסור לחולה שאין בו סכנה, ועל כל פנים איסור דרבנן שיש לו עיקר מן התורה⁶⁶. והיינו דווקא באיסור דרבנן הראוי לאכילה, אבל אם אינו ראוי לאכילה, לכל הדעות אין בו איסור בחצי שיעור⁶⁷.

דבר המאוס – דבר המותר מצד עצמו לאכילה, אלא שהוא מאוס, אסור לאוכלו משום בל תשקצו⁵⁹, אבל כל שעושה לרפואה, אפילו לחולה שאין בו סכנה, אין בו משום בל תשקצו⁶⁰.

יש מי שכתב, שאם אינו אוכל להנאת אכילה, אלא רק לצורך רפואה, כיוון שאינו מתכווין לאכילה, מותר להאכיל חולה פחות פחות מכשיעור, גם כשאין בו

[56] שו"ת נב"ק ח"ו"ד סי' לה; שו"ת חלקת יואב ח"ו"ד סי' ט. וראה רש"י שבת עג א ד"ה ואביי, שכתב שבליעה איננה אכילה, ומאידך ראה רש"י יומא פא א ד"ה ראשון, שכתב שאף בליעה היא דרך אכילה, עיי"ש. [57] שו"ת מנחת שלמה סי' יז. וראה בשמירת שבת כהלכתה, פ"מ ספ"ה, שכתב בפשיטות שמותר לחולה שאין בו סכנה לבלוע תרופות העשויות מחומר אסור. [58] שו"ת באהלה של תורה ח"א סי' כא. [59] ויקרא יא מג. שבת צ ב; רמ"א יו"ד יג א; רמב"ם מאכלות אסורות יז כט; טושו"ע יו"ד קטז ו. וראה עוד באנציקלופדיה תלמודית, כרך ג, ע' בל תשקצו. [60] פ"ח יו"ד רס"י פא; פרמ"ג שם; שו"ת שרידי אש ח"ב סי' נט. [61] פני יהושע פסחים דכ"ה; שו"ת חת"ס חאו"ח סי' קכא, וח"ו"ד סי' עג; שו"ת מהר"ם שיק חאו"ח סי' רמא. [62] משל"מ

יסודי התורה ה ח ד"ה ודע שעדין; שו"ת כתב סופר חאו"ח סוסי' קיא; פרי חדש או"ח סי' תטו סק"א; מנ"ח מ' שיג סק"ה; מנחת קנאות בקונט' מנחת פתים דס"ה ע"ד; ערך השולחן או"ח תסו; שו"ח מערכת ח"ת כלל יז ד"ה ובאות, ומערכת יום הכיפורים כלל ג אות יג. וראה בשו"ת יביע אומר ח"ב ח"ו"ד סי' יב. [63] שו"ת האלף לך שלמה ח"ו"ד סי' רב. וכתב שם, שעל כל פנים אפשר לצרף סברא זו כסניף; שו"ת מהר"ש ענגיל ח"ז סי' קפא; ס' חיים מדבר או"ח סי' תסו ד"ה עוד, בשם ס' מקראי קודש. וראה בחיים מדבר שם, שדחה דבריו. וראה עוד בס' החינוך מ' שיג, ובמנ"ח שם סק"ה. [64] שו"ת חות יאיר סי' טו. [65] שו"ת הרדב"ז סי' עח; שו"ת הריב"ש סי' רפז. [66] שו"ת מחזה אברהם חאו"ח ח"א סי' סז. [67] ב"י או"ח סי' תריב; שו"ת מהר"ש ענגיל ח"ז סי' קפא; שו"ת הר צבי ח"ו"ד סי' צז.

סכנה⁶⁸.

לחולה שיש בו סכנה, וכן רפואה על פי סגולה, מותר להאכיל דברים אסורים במקום סכנה, אם נתאמתה בניסיון, ואמר רופא שהיא מועילה⁷³, ובפרט אם הרפואה הסגולית היא בדוקה, וכבר ריפאה אחרים⁷⁴; ויש מי שכתב, שאם הרופאים אומרים לתת רפואה, אף כשהוא ספק אם היא מרפאה, מותר אף דבר איסור, אבל אם הדיוט אומר לתת דבר איסור לרפואה — אין שומעים לו, אלא אם כן הרפואה היא ידועה ובדוקה⁷⁵.

יש הסבורים, שעדיף לאכול חצי שיעור, אפילו מאיסור תורה, מאכילת שיעור שלם אפילו שאיסורו דרבנן⁶⁹, ויש מי שחלק עליהם⁷⁰.

אם צריך לאכול כזית, ויש ברירה לאכול שני מיני איסורים, נכון שיאכל חצי כזית מאיסור זה, וחצי כזית מאיסור האחר, כי שני מינים אינם מצטרפים⁷¹.

כשיכול להתרפא בהיתר — אין מתירים שום דבר איסור לחולה שאין בו סכנה, אם יכול לעשות בהיתר באותה מידה כמו באיסור. ולכן אם צריך לשהות זמן מועט בלבד כדי להשיג רפואה בהיתר כמו באיסור, אין להשתמש ברפואה האסורה⁷⁶, ודין זה נכון אפילו בחולה

רפואה סגולית — אין מתרפאים בדבר האסור אלא על פי רופא מומחה, או שהרפואה ידועה ובדוקה, אבל רפואה סגולית אסור להאכילה לחולה, אם היא מיוצרת מדברים האסורים, ואסור לחלל עבורה את השבת⁷²; יש חולקים וסבורים, שגם בספק רפואה מותר מאכל של איסור

ב"א סק"א; דרכ"ת יו"ד סי' פד סק"ל; שו"ת נהרי אפרסמון חיו"ד סי' קמג; שו"ת יד הלוי חיו"ד סי' סב — שדגו בשאלה למה לא נתיר בפיקוח נפש מספק, גם ברפואה שאיננה בדוקה. ויש שכתבו, שרפואה סגולית אין לה אפילו דין של ספק רפואה. [73] הרשב"א ח"א סי' תיג, וח"ד סי' רמה; תוספת יום הכפורים, יומא פג א; שו"ת שמש צדקה חיו"ד סי' כט; שו"ת אדמת קודש חיו"ד ח"א סי' ו; ברכ"י יו"ד סי' קנה, ואו"ח סי' שא; ביאור הגר"א יו"ד סי' שעט סק"ג; שו"ת חת"ס חיו"ד סי' שלט; פתח הדביר או"ח סי' שכח סק"ב; שו"ת יד הלוי, חיו"ד סי' סב. וראה באנציקלופדיה תלמודית, כרך יג, ע' חולה הע' 361. [74] שו"ת צמח צדק החדש או"ח סי' לח. [75] זר זהב על או"ה, שם. [76] רמ"א יו"ד קנה ג; חיי אדם כלל סט, בנשמת אדם סק"ג ד"ה מה ששאל; קיצושו"ע קצב ה. וראה באנציקלופדיה תלמודית, כרך יג, ע' חולה הע' 638. וראה עוד בשו"ת תשורת ש"י, מהדו"ת סי'

[68] קנאת סופרים דל"ב ע"ב. [69] שו"ת האלף לך שלמה חיו"ד סי' רב; שו"ת מהר"ש ענגיל ח"ח סי' יב. וראה בשו"ת ציץ אליעזר ח"ו סי' טז. וראה עוד בדרכ"ת יו"ד סי' קנה סק"ח. [70] שו"ת יביע אומר ח"ב חיו"ד סי' יב. [71] מנחת פתים, סי' תריח, על פי רמב"ם מאכלות אסורות ד טז. [72] פיהמ"ש לרמב"ם יומא פג א; או"ה סי' נט סק"ה; הגה' מיימוניות מאכלות אסורות פי"ד אות ב; רמ"א יו"ד קנה ג; ט"ז יו"ד סי' פד סק"ד, בשם הרש"ל; מג"א או"ח סי' שכח סק"א; חכמת אדם פח ז. וראה עוד בשו"ת הרדב"ז לשונו"ת הרמב"ם סי' אלף תלו (סג); שיח יצחק יומא פג א; שו"ת שואל ומשיב מהדו"ד ח"ג סי' פו. וראה בשו"ת משפטי עוזיאל, מהדו"ת חיו"ד ח"א סי' כ, שרפואה המקובלת על פי השמועה, או אפילו מפני נסיון, אין מתרפאים בה אלא בדבר המותר, ואין בזה משום דרכי האמורים, אבל לא בדבר שהוא אסור מן התורה, או אפילו מדרבנן. וראה בפמ"ג או"ח סי' שכח

שיש בו סכנה⁷⁷; אבל אם צריך לשהות זמן ארוך, מותר להתרפא בדבר האסור, אף על פי שמאוחר יותר יוכלו להשיג הרפואה המותרת⁷⁸.

אם אפשר להשיג מזון כשר לחולה ללא מאמץ רב, אלא שמחירו גבוה, הרי הוא מחוייב להוציא הוצאות מרובות, כדי לקנות מזון כשר; ואם הוא עני, אין העשירים חייבים מעיקר הדין להוציא ממנו, כדי להשיג עבורו מזון כשר, ומכל מקום ראוי להם להתנדב להצילו מאכילת איסור⁷⁹.

חולה שיש לו מאכל של איסור, ולחברו יש דבר היתר – יש מי שכתב, שמחוייב לתת לו את ההיתר, והחולה חייב להשיב לו לאחר שיבריא⁸⁰; ויש מי שכתב, שאין חברו מחוייב לתת לו משלו, שהרי החולה מותר לאכול את האיסור שיש לו⁸¹.

עשבי מרפא הגדלים ומיוצרים למטרות

רפואיות בלבד, אינם נחשבים למאכל אדם⁸²; וכן צמח שמגדלים אותו לצרכים רפואיים, או למאכל בעלי חיים, בשדה או בכרם, אין לפירותיו דין כלאי הכרם, או דין זרעים⁸³. לעומת זאת, בהמה שנשחטה למטרות רפואיות, אין מופקעים דיני הבשר שלה, והיא חייבת במתנות כהונה⁸⁴.

טמטום הלב – אף במקום שמן הדין מותר לאכול דבר אסור – יש הסבורים, שבכל זאת המאכלים האסורים גורמים נזק לנפשו של האדם⁸⁵. על כן לא יניקו תינוק מן המצרית, אם אפשר בישראלית, כי חלב עכו"ם מטמטם הלב, ומוליד לו טבע רע; וכן לא יאכלו התינוק והמינקת דברים אסורים, כי כל זה מזיק לו בזקנות⁸⁶, ואם המינקת חולה וצריכה לאכול דברים אסורים, לא יתן האב לתינוק לינוק ממנה⁸⁷. ולעומתם יש הסבורים, שאם אוכל דבר איסור בהיתר, כגון שהסנהדרין פסקו להיתר, או שהוא חולה והדבר הותר לו, סר הנזק מאותו מאכל, ואין הוא מטמטם את לבו⁸⁸.

עג; תורת היולדת פמ"ב הע' א. [77] ביאור הגר"א שם סקכ"ד. [78] שו"ת שמש צדקה חיו"ד סי' כח; שו"ת משפטי עוזיאל, מהדו"ת חיו"ד ח"א סי' כ, על פי שו"ת הרשב"א ח"ג סי' ריד. [79] שו"ת דברי מלכיאל ח"א סי' כח, וח"ד סי' טו; שו"ת שרידי אש ח"ב סי' קא. וראה בתורת היולדת פמ"ב ס"ב, והע' ג. [80] שו"ת משנת שכיר סי' נב. [81] הגרש"ז אויערבאך, הובאו דבריו בנשמת אברהם חח"מ סי' שמ סוסק"א. וראה בשו"ת מנחת שלמה סי' ז. [82] טושו"ע או"ח תרכט יא; ערוה"ש שם כג. וראה הרפואה והיהדות עמ' 112, הע' 160, בזיהוי הצמח פינגו המוזכר בהלכה זו. [83] טושו"ע יו"ד רצו ג"ד. [84] טושו"ע יו"ד סא ו. [85] שו"ת חת"ס חאו"ח סי' פג; שו"ת מהר"ם שיק חאו"ח סי' קסג; העמק דבר דברים ו י,

ובהרחב דבר שם. [86] רמ"א יו"ד פא ז. וראה עוד בע' גוי הע' 188 ואילך. [87] ש"ך שם סקכ"ה. [88] ראה הר"ן בדרשותיו, דרוש האחד-עשר כותב, שכמו שמאכל המזיק, כשיאכלהו האוכל על דעת שמועיל לו, הנה מחשבתו תפעל באוכל ההוא, ויסור ממנו היוזק, כך הדבר אם הכריעו הסנהדרין להתיר דבר האסור, לא יוליד דבר זה רע כלל, אף על פי שאילו אכל אותו דבר באיסור, ללא פסק הסנהדרין, היה מוליד בו רוע. ולכאורה משמע, שאם אוכל דבר איסור בהיתר, כגון שהוא חולה ומותר לו, אין בזה חשש שיטמטם הלב וי"ל. וכן ראה בתפארת ישראל למהר"ל פ"ח, שקדלי חזירים שהותרו לישראל בכניסתם לארץ, לא גרמו לטימטום, והוא הדין לחולה שיש בו סכנה, הזקוק לאכול מאכלות אסורות, שאין בזה

פרטי דינים באיסורי אכילה לחולה

שבת – מותר לחולה שאין בו סכנה לטלטל ולאכול דבר שהוא מוקצה בשבת⁸⁹.

חולה שאין בו סכנה מותר בבישולי עכו"ם בשבת⁹⁰; אבל בחול, אם אפשר לבשל על ידי ישראל – אסור⁹¹.

גוי שבישל בשבת בשביל חולה – יש הסבורים, שהתבשיל מותר במוצאי שבת, אפילו לבריא⁹²; ויש הסבורים, שהתבשיל אסור במוצאי שבת, אפילו לחולה עצמו⁹³.

הכלים שבישל בהם הנוכרי עבור החולה, מותרים לאחר מעת לעת, אפילו בלא הגעלה⁹⁴. ובבית חולים, שצריך לבשל לחולים שיש בהם סכנה, מותרים הכלים למוצאי שבת, שהוא הפסד מרובה, ואפילו קודם שעבר עליהם מעת לעת⁹⁵.

חולה שבסכנה, הנמצא בבית חולים שמבשלים בו נבלות וטריפות, ואין לו אוכל כשר כדי מחייתו, מותר להביא לו אוכל כשר בשבת, גם דרך רשות הרבים, כדי שלא תיטרף דעתו, וישתדל להביא המאכל תוך כדי שינוי. ומכל מקום חייבים להכין מבעוד-יום את האוכל הכשר הדרוש לחולה, ואין לסמוך על מה שיהיה מותר לחלל את השבת, אם לא הכינו מבעוד-יום⁹⁶. אבל אם יש הכשר מבית דין מוסמך, והחולה מחמיר ומהדר לאכול דווקא מהשגחה מסויימת, אסור לחלל לשם כך את השבת⁹⁷.

אין ליולדת או לחולה להעדיף בית חולים מרוחק בשבת בגלל יתר הידור בכשרות, אך אם אינו רחוק יותר, וודאי שיש להעדיפו⁹⁸.

שוטה במוסד – ילד שוטה, שיש צורך למוסרו למוסד לצורך הטיפול בו,

טימטום, כי מצווה קעביד; ולעומת זאת, ראה במשך חכמה דברים ו יא, שגם בכניסתם לארץ היה להם להיזהר מחשש טימטום הלב. וראה באריכות בתורת היולדת פמ"ב הע' ב. [89] שמירת שבת כהלכתה לג ו, על פי מ"ב סי' שכח סקני"ח. וראה בשו"ת רעק"א סי' ה, ובשערים המצויינים בהלכה סי' צא סק"ט. וראה בשש"כ שם הע' לו, בשיטת האחרונים בנידון. וראה ע' שבת הע' 245. [90] בדק הבית לרא"ה בית ג שער ז, ומשמרת הבית לרשב"א שם; מאירי ע"ז לח ב; ר"ן ע"ז פ"ב, ושו"ת הר"ן סי' ה; רבנו ירוחם, נתיב יב ח"ט; שו"ע או"ח שכח יט. וראה באור שמח יסודי התורה ה ח. [91] משמרת הבית, שם. [92] ב"י יו"ד סי' קיג, בשם הרא"ה; נקודה"כ יו"ד שם על הט"ז סקט"ו, בשם הר"ן; רמ"א יו"ד קיג טז. וראה שו"ת זכרון יהודה סי' יג. [93] ט"ז יו"ד סי' קיג סקט"ו, ובשם הרשב"א; פרמ"ג או"ח סי' שכח בא"א

סקי"א; מ"ב סי' שכח סקט"ג. ולעומת זאת, ראה במ"ב סי' שיח סקי"ד שכתב להתיר. וכן סתירה דומה בדעת ערוה"ש או"ח שיח יב, לעומת שכח כח. וראה בשמירת שבת כהלכתה פל"ח סע' יא, ובהע' מד שם. [94] חכמת אדם סו יב; קיצושו"ע לח ט. [95] ראה בשו"ת שואל ומשיב מהדו"ת ח"ג סי' טו. וכן כתב במ"ב סי' שכח סק"ג, שהסומך להתיר לא הפסיד. [96] שמירת שבת כהלכתה פ"מ סי"ז, על פי טושו"ע או"ח שכח יד, ומ"ב שם סקל"ט. [97] הגרש"ז אויערבאך, הובאו דבריו בשמירת שבת כהלכתה, שם, הע' מח. [98] תורת היולדת פ"ז, ס"ג. וראה שם בהע' ה, שאם בית החולים הקרוב לא כשר, ויאכילוה נבלות וטריפות, תלוי במחלוקת הראשונים, אם להעדיף תוספת חילול שבת ונסיעה רחוקה, או אכילת איסור ומיעוט בחילול שבת. וראה עוד בקריינא דאיגרתא, עמ' קח; תורת היולדת פ"מ; שו"ת שבט הלוי ח"ח סי' פח

והמוסד שייך לנוכרים, ויאכילוהו שם מאכלים אסורים, הרי שמעיקר הדין מותר למוסרו למוסד כזה עד שיהיה בן שלוש עשרה שנה, אבל מכיוון שהמאכלים האסורים מטמטמים את הלב, אין למוסרו⁹⁹. יש מי שכתב, שגם אם מדובר במצב של פיקוח נפש, אין להכניס אדם למוסד שיאכילוהו אסורים. וטעמו: כי אמנם לצורך פיקוח נפש מותר לאכול אסורים ולעבור על איסורי תורה, ואפילו בדברים שאינם נצרכים ישירות לטיפול, אבל זה דווקא כשאינו מתאוה לאיסורים, ואינו עושה אותם אלא לצורך רפואתו, אבל כשמתאוה לאיסורים, והם אינם שייכים כלל לרפואתו – אסור, ואפילו במקום פיקוח נפש¹⁰⁰; ויש מי שכתב, שאם מדובר במצב של פיקוח נפש – מותר, אבל רק בתנאי שלא יהיה ההיתר תמוה בעיני הציבור, וגם שיהיה הדבר באופן זמני¹⁰¹. ואם ניתן למנוע מאכלות אסורות מן התורה, ויאכל רק מאכלות אסורות מדרבנן – מותר¹⁰².

אכן, דין זה נאמר דווקא בשוטה כזה שרק איננו בקי בהוויות העולם, היינו מי שמוגדר כמפגר; ברם, אם הוא שוטה גמור, מותר למוסרו גם למוסד שיאכילוהו טריפות ונבלות¹⁰³, ואפילו אם הוא גדול¹⁰⁴. ומכל מקום יש להשתדל להוציאו ממוסד כזה, ולהעבירו למוסד שיש בו אוכל כשר, אלא שאם הוא במוסד כזה, והוא גדול בשנים, החיוב הוא על הציבור להוציאו משם, ולסדרו במוסד מתאים, ואין חיוב מיוחד על אביו או על קרובי משפחה¹⁰⁵. ואם מדובר בבחורה שוטה, ויש חשש שינהגו מנהג זנות, יש מי שכתב, שבכל מקרה אסור להכניסה למוסד כזה¹⁰⁶.

בשר בבית חולים – באופן כללי בעת אשפוז בבית חולים, אם אפשר להיזהר מבשר, אפשר להחמיר, אולם אם על פי הרופאים הבשר נחוץ לחולה, אין להחמיר בזה; המרק יותר קל מהבשר עצמו; מאכלים אחרים, אין להחמיר כלל¹⁰⁷.

אות ג. [99] שו"ת חת"ס חאו"ח סי' פג; שו"ת מהר"ם שיק חאו"ח סי' קסג; שו"ת יד הלוי חאו"ח סי' סה. [100] שו"ת אגרות משה חיו"ד ח"ב סי' נט. אמנם ראה בשו"ת אגרות משה חאו"ח ח"ב סי' פח, ולכאורה יש סתירה בדבריו, וי"ל. וראה בנשמת אברהם, ח"ה חיו"ד סי' קנה סק"א. [101] שו"ת יד הלוי חאו"ח סי' סה. וראה שם, שנשאר בספק אם מותרת הכנסתו לצמיתות. [102] שו"ת מלמד להועיל ח"ב סי' לא. [103] שו"ת בית יצחק, חאבהע"ז סי' לט; שו"ת מלמד להועיל ח"ב סי' לא; הגרש"ז אויערבאך, הובאו דבריו בנשמת אברהם חיו"ד סי' פא סק"ב, שפשוט שלא נתכווין החת"ס להחמיר גם במי שהוא שוטה ממש, ויש ספק שאולי יתרפא על ידי הטיפול, אלא מדובר רק במפגר ולא בשוטה גמור, וכן המהר"ם שיק מדבר

בסומא, שרוצים ללמדו אומנות שלא יהיה למשא על הציבור, אבל לא כשיש ספק של רפואה; הגרי"ש אלישיב, הובאו דבריו בנשמת אברהם, ח"ה חיו"ד סי' פא סק"ג, והיינו דווקא מי שהוא שוטה גמור, ולא צפוי שיגיע לדעה מינימלית, כגון שידע משמעות של כסף ושמירתו; שו"ת ציץ אליעזר, חיו"ד סי' סט; שו"ת תשובות והנהגות ח"א סי' תתפג. [104] שו"ת אגרות משה, חאו"ח ח"ב סי' פח. וראה מה שכתב על דבריו בשו"ת ציץ אליעזר, שם. וראה לעיל הע' 100 על הסתירה מתשובתו בחיו"ד ח"ב סי' נט. [105] שו"ת ציץ אליעזר, שם; שו"ת תשובות והנהגות ח"א סי' תתפב. [106] שו"ת תשובות והנהגות ח"א סי' תתפב-תתפג. [107] חזו"א, קובץ אגרות ח"א איגרת קמד. בענייני כשרות מוסדית בבית חולים – ראה מאמרו של הרב

בשר וחלב – המנהג ברוב תפוצות ישראל להמתין שש שעות באכילת מאכלים חלביים אחרי אכילת בשר¹⁰⁸. אמנם יש הנוהגים להמתין אחר אכילת בשר רק שעה אחת¹⁰⁹. ומכל מקום לצורך חולה, אפילו קצת, יש להקל לכל הדעות אחר המתנת שעה אחת בלבד, ואחר שבירך ברכת המזון, או ברכה אחרונה אחר אכילת הבשר¹¹⁰. ונכון להחמיר ולעשות גם קינוח והדחה לפני שתיית חלב¹¹¹, דהיינו שיאכל דבר מה, וגם ישתה משקה כלשהו¹¹². ודין זה נכון גם לספרדים, שהולכים לפי הוראות מרן המחבר¹¹³.

אם נהג להמתין שש שעות, וכעת בגלל מחלתו רוצה לאכול אחרי שעה, לכתחילה יש לו להתיר את נדרו על מה שהיה רגיל עד עכשיו להמתין יותר מזה¹¹⁴; ואם אינו מוצא מי שיתיר נדרו, כדין מי שנוהג מנהג טוב, ורצונו לחזור בו, אין הוא צריך

להתיר את נדרו, מכיוון שדעתו לחזור למנהגו הקודם אחרי שיבריא¹¹⁵.

מי שבלע כדורים המכילים כבד או מרכיבי בשר אחרים יכול לאכול מיד אחר כך מאכלי חלב¹¹⁶, וכן מותר לבלוע כדורים המכילים כמות קטנה של סוכר חלב אחרי ארוחה בשרית, ואם הוא חולה אפילו שאין בו סכנה, מותר אפילו תוך כדי הארוחה¹¹⁷.

חולה שסובל מכיב¹¹⁸, הרי הוא נחשב לחולה שיש בו סכנה, ואף שאין בו סכנה מיידית במניעת שתיית חלב, מותר לו לשתות חלב שעה אחת אחרי בשר ללא כל פקפוק¹¹⁹.

אכל מרק של בשר, שנוהגים להחמיר כמו בבשר עצמו¹²⁰, מכל מקום בחולה, אפילו במקצת, אפשר להקל אחרי המתנת שעה אחת¹²¹.

ל.ו. הלפרין, אסיא, ב, תשמ"א, עמ' 163 ואילך. [108] שו"ע יו"ד פט א. וראה במאירי, חולין קד ב; פרמ"ג שם בשפ"ד סק"ח; ערוה"ש יו"ד פט ז; שו"ת באר משה, ח"ד סי' כד. ואם צריך להמתין שש שעות מלאות, או די ביותר מחמש שעות – ראה שו"ת יביע אומר, ח"א חיו"ד סי' ד אות יג. [109] ראה או"ה כלל מ סי' ד; רמ"א יו"ד שם; ביאור הגר"א שם סק"ו. [110] יבין דעת להגאון מקוטנא, יו"ד סי' פט סק"א; זבחי צדק יו"ד סי' פט סק"א; בן איש חי, שנה ב, פר' שלח סק"א; חכמת אדם מ יג; שפת אמת, באוצר מכתבים ומאמרים (תשמ"ו), מכתב יח, עמ' סב; ערוה"ש יו"ד פט ז; דרכ"ת יו"ד סי' פט סקט"ו-ט"ז; שו"ת שואל ונשאל, חיו"ד סי' נח; כף החיים יו"ד סי' פט סק"א; שו"ת יחזה דעת ח"ג סי' נח; שו"ת שבט הלוי, ח"ב סי' לב. ולעניין שיטתו של החת"ס חיו"ד סי' עג – ראה במאמרו של הרב ח.י. איזנבך, הלכה ורפואה,

ד, תשמ"ה, עמ' רו ואילך, שמשמע שהתיר רק מימי חלב, שאיסורו קלוש, אבל חלב ממש, אפילו לאחר עוף, לא ברור אם התיר. וראה בשו"ת מכתם לרוד סי' סו, ושו"ת עין המים סי' פז, בעניין משקה העשוי מזיעת מי חלב, לחולה שאין בו סכנה, בתוך סעודה שאוכל בה בשר. [111] דרכ"ת יו"ד סי' פט סקט"ו. [112] מ"ב סי' קעג סק"ד. [113] סי' איסור והיתר להגר"ע יוסף, עמ' קכג. [114] מ"ב סי' תקפא סק"ט, ובשעה"צ שם סקל"ג. [115] פת"ש יו"ד סי' ריד סק"א, בשם הדגמ"ר; שו"ת יביע אומר, ח"ב חיו"ד סי' ל אות ו. וראה עוד בנשמת אברהם חיו"ד סי' פט סק"א. [116] שו"ת אגרות משה חיו"ד ח"ב סי' כו. [117] שו"ת שבט הלוי ח"ז סי' קיח. ulcer [118]. [119] שו"ת שבט הלוי, ח"ב סי' לב. [120] ראה רמ"א יו"ד פט ג; ברכ"י בשו"ת ברכה שם סק"ל; זבחי צדק שם סקל"ב. [121] הגר"שז אויערבאך, הובאו דבריו

והם זקוקים לחליפי חלב-אם מיוחדים, המורכבים על בסיס סויה, או שעברו התמרה כימית כה גדולה עד שאין עוד דמיון בין החלבון המקורי שבחלב הפרה לבין המוצר הסופי. תחליפי החלב על בסיס חומרים צמחיים הם כשרים, וכוללים מטרנה צמחית, איזומיל, פרוסובי ועוד. לעומת זאת תחליפי חלב-אם הבנויים על בסיס חלב פרה מכילים קזאין ומי-גבינה, ומקורם בחלב-עכו"ם. הם כוללים מטרנה רגילה, לקטימה, סימילאק, אינפאמיל ועוד. עוד יש תחליפי חלב-אם שאמנם בנויים על בסיס קזאין מחלב-עכו"ם, אך הם עברו שינויים כימיים משמעותיים על מנת לשמש לתינוקות הסובלים מרגישות לחלב-פרה. אלו כוללים פרוג'סטמיל, נוטרמיגן ועוד.

בדין מי-חלב אם יש בו איסור משום חלב עכו"ם נחלקו הפוסקים¹²⁸. ביחס לחלב פרה שעבר שינויים כימיים משמעותיים — נחלקו הפוסקים, אם שינויים אלו מבטלים לגמרי את האיסור המקורי אם לאו¹²⁹, אך מכל מקום יש להתיר אותם לתינוקות הזקוקים לכך, שכן דין תינוקות אלו כחולים שיש להם סכנה ללא תחליפים מיוחדים אלו, ואיסור אבקת חלב עכו"ם בימינו מותר לדעת גדולי הפוסקים¹³⁰, ובוודאי כאשר מדובר

יש מי שכתב, שבשר בחלב האסור לחולה שאין בו סכנה הוא דווקא אם נתבשל לצורך אכילה, אבל אם מלכתחילה נתבשל לצורך רפואה, אפשר שאין בו איסור כלל¹²².

מותר לחולה שאין בו סכנה לאכול בשר שנתבשל בחלב אשה¹²³.

בדרך כלל, אם אכל מאכלי חלב תחילה — יש הסבורים, שמותר לאכול אחריו בשר מיד, וצריך שידח ידיו, ויקנח פיו בין הגבינה לבשר¹²⁴; ויש מי שכתב, שנוהגים להחמיר ולהמתין גם בין גבינה לבשר, ואין למחות במקילים¹²⁵. המנהג הוא להמתין שעה אחת, ואם הגבינה היא קשה, ממתנים שש שעות¹²⁶. אמנם חולה, אפילו במקצת, אין להחמיר כלל באכילת בשר אחר גבינה¹²⁷.

תחליפי חלב-אם — קיימים מוצרים שונים של תחליפי חלב-אם באבקות. יש אמהות שמשמשות בתחליפים כאלו מפני שאינן מניקות, בין עקב היעדר חלב, ובין בגלל רצון להימנע מהנקה בכלל סיבות שונות. תחליפים אלו מיוצרים בדרך כלל מחלב פרה, עם תוספות שונות הכוללות ויטמינים, ברזל וכיו"ב. יש תינוקות הסובלים מרגישות לחלבון שבחלב פרה,

על אמונת הקדמונים בערכו הרפואי של חלב אשה. [124] רמב"ם, מאכלות אסורות ט כו; שו"ע יו"ד פט ב. [125] רמ"א שם. [126] ראה בשו"ע ברכה, יו"ד סי' פט אות יג. וראה באריכות בשיטות השונות בשו"ת יחווה דעת, ח"ג סי' נח. [127] יחווה דעת, שם. [128] לדעת המחבר יו"ד ו ה — אסור, ולדעת הרמ"א שם — מותר. [129] ראה לעיל הע' 48 ואילך. [130] חזו"א

בנשמת אברהם חו"ד סי' פט סק"ג. [122] הרב ח.י. אייזנברג, הלכה ורפואה, ד, תשמ"ה, עמ' רו ואילך. [123] יש"ש חולין פ"ח סי' קב; ש"ך יו"ד סי' פז סק"ז. אף שאסרו למבוגר לאכול בשר שנפל בו חלב אשה משום מראית עין — שו"ת רשב"א ח"ג סי' רנו; טושו"ע יו"ד פז ד. וראה סיכום השונות בנידון של הרב אייזנברג, שם. וראה בס' הרפואה והיהדות, עמ' 111, הע' 153,

בתינוקות¹³¹.

על הטעם הבלוע שבתוך התותבות¹³³. ויש מי שכתב, שירא שמים יקפיד שיהיו לו שתי מערכות שיניים תותבות, אחת לחלב ואחת לבשר¹³⁴.

סתומות — מותר לאכול בשר וחלב עם סתימת שן זמנית בצמר גפן¹³⁵, וגם בסתימה קבועה¹³⁶.

פיוס קיבה / מעי — חולה שמקבל מזון דרך פתח בקיבה¹³⁷, או דרך פתח במעי¹³⁸, והאוכל איננו עובר כלל דרך גרונו, מותר להאכילו דרך פתח זה גם מאכלים אסורים, אם יש לו צורך בכך, וכן יכולים להאכילו בשר וחלב בזה אחר זה ללא הפסקת זמן, ואפילו בבת אחת, אם יש צורך בכך, ובתנאי שלא ביטלו את הבשר והחלב יחד לפני כן¹³⁹.

מליחה — אין הבשר יוצא מידי דמו אלא אם כן מולחו יפה-יפה ומדיחו יפה-יפה¹⁴⁰. המנהג הוא להשהות את הבשר במלח במשך שעה אחת¹⁴¹. בשעת

שיניים תותבות — מותר לאכול בהם מאכלי חלב ומאכלי בשר, ואין צורך להכשירם בין המאכלים הללו¹³², ומספר טעמים נאמרו להיתר על ידי הפוסקים: השיניים התותבות נעשות מחומר קשה וחלק שאיננו בולע; אין אוכלים מאכלים חמים בשיעור של יד סולדת; השיעור המגיע לפה איננו בולע כלל; אפילו אם בולע, אין זה אלא כלשהו, ולכן גם מה שפולט אינו אלא כלשהו, ותמיד יש ששים כנגדו; המאכלים הם כלי שני, ובהפסד מרובה אין כלי שני אוסר. אמנם יש מי שכתב, שכיום נוהגים לאכול ולשתות מאכלים שיד אדם סולדת בהם, היינו טמפרטורה של 45° צלסיוס, וכן יש בשיניים התותבות חלקים ממתכת, ויש שעושים כותרות מזהב, וכל אלו בוודאי בולעים, אלא עיקר הטעם להיתר הוא שהחום הטבעי שבתוך הפה מקלקל ומפסיד את הטעם הבלוע, וגם לאחר זמן קצר דינו כאינו בן יומו, ולכן לא חשו כלל

116 ואילך. לרשימה זו יש להוסיף את כל המתירים בפסח, שבוודאי מתירים בבשר בחלב — ראה ע' פסח הע' 190 ואילך. [133] הגרש"ז אויערבאך, בנשמת אברהם שם. [134] דרכ"ת שם; שו"ת ציץ אליעזר ח"ט סי' כה. וראה בחוק לישראל, ח"ב דמ"ד, שהעיד על הצמח צדק מלובביטש, שעשה לעצמו שיניים תותבות נפרדות לבשר ולחלב. [135] שו"ת זקן אהרן ח"ב סי' נא. [136] דרכ"ת יו"ד סי' פט סק"א. [137] gastrostomy. [138] ileostomy. [139] שו"ת אחיעזר ח"ג סי' סא; שו"ת ציץ אליעזר חו"ד סי' ע; אאמור"ר הגר"מ שטינברג, אסיא, ב, תשמ"א, עמ' 260 ואילך, ובספרו שערי משה ח"ב סי' סא. ובשו"ת לבושי מרדכי ח"א סי' לב השאיר דין זה בצ"ע. [140] חולין ק"ג א; רמב"ם מאכלות אסורות ו י. [141] רמ"א יו"ד

יו"ד סי' מא סק"ד; שו"ת אגרות משה חו"ד ח"א סי' מז-מט; שו"ת הר צבי חו"ד סי' ק"ג. [131] שו"ת תשובות והנהגות ח"א סי' תמא, וח"ב סי' שעג וסי' שפה, בדעת החזו"א. [132] דרכ"ת יו"ד סי' פט סק"א; שו"ת מהרש"ם ח"א סי' קצז; שו"ת מי באר סי' כד; שו"ת שאילת שלום מהדו"ת סי' קסח; שו"ת צור יעקב סי' קפח; כף החיים יו"ד סי' פט סק"ב; שו"ת מי יהודה חו"ד סי' לג; שו"ת יביע אומר ח"ג חאו"ח סי' כד; הגרש"ז אויערבאך, הובאו דבריו בנשמת אברהם חו"ד סי' פט סק"ב; שו"ת משנה הלכות מהדו"ת ח"ב סי' יג; שו"ת מים חיים (משאש) ח"א חאו"ח סי' קעז; שו"ת ציץ אליעזר ח"ט סי' כה. וראה בחק לישראל ח"ד אות לו, בשם הרבה תשובות, שאין להחמיר. וראה עוד במאמרו של הרב יעזר אריאל, אסיא, חוב' נט-ס, תשנ"ז, עמ'

ואין היתר להשתמש בסוכר להוצאת הדם מהבשר, כי 'מליחה' בסוכר הרי זה כאילו לא נמלח הבשר כלל¹⁴⁶. ביחס לכלים שבישלו בהם בשר ש'נמלח' בסוכר — יש האוסרים אותם¹⁴⁷; ויש מי שמתיר לאחר מעת לעת, ובוודאי מתיר הצלחות ששמו בהם את הבשר ש'נמלח' בסוכר, כי הם כלי שני¹⁴⁸.

יש שכתבו להתיר לחולה כזה אכילת בשר לאחר חליטה¹⁴⁹, ויש מי שהתיר באופן כזה רק בתנאים הבאים: ההיתר מוגבל רק בבית חולים; רק כשיש משגיח מוסמך; דווקא בהסכמת רב העיר שהחולה

הדחק די בשיעור של כדי הילוך מיל אחד¹⁴², ונחלקו האחרונים מה הוא שיעור זה — יש שכתבו, שהוא 18 דקות, ויש שכתבו שהוא 24 דקות¹⁴³. ולעניין חולה יש להקל לכתחילה כשיעור המועט, היינו 18 דקות¹⁴⁴.

חולה שאסור לו לאכול מלח רגיל כלל, וגם אסור לו לאכול צלי, נתנו הפוסקים מספר עצות כיצד עליו לנהוג:

יש שכתבו, שמועיל 'למלוח' את הבשר בסוכר¹⁴⁵, אך רוב הפוסקים כתבו, שחלילה לסמוך על כך אפילו בדיעבד,

חסד לאברהם (תאומים) חיו"ד סי' לב; דרכ"ט יו"ד סי' סט סקשכ"ח; כף החיים יו"ד סי' סט סקשכ"ב; שו"ת טו"ד מהדו"ק סי' קיא; שו"ת כתב סופר חיו"ד סי' לו; שו"ת שואל ומשיב מהדו"ק ח"א סי' קמב-קמג; שו"ת תירוש ויצהר סי' קעח; שו"ת אמרי דוד סי' יא; שו"ת הר צבי חיו"ד סי' טו; שו"ת קול מבשר ח"ב סי' טו; שו"ת יביע אומר ח"ד חיו"ד סי' ב; שו"ת ציץ אליעזר ח"ט סי' לה, וחי"א סי' עז, וחי"ב סי' נב אות ו; שו"ת שבט הלוי ח"א סי' תקלב, וחי"ב סי' כד, וסי' כו. ולעניין מליחה בחומר הנקרא 'האלוין' (אינני יודע מה הוא), אף אותו אסרו — ראה שו"ת טו"ד מהדו"ק סי' קמא; שו"ת דברי חיים ח"א חיו"ד סי' כח; שו"ת אמרי אש חיו"ד סי' כח; שו"ת שואל ומשיב מהדו"ק ח"א סי' קמב. וראה עוד בסוגי מלח אחרים בשו"ת מנחת יצחק ח"ב סי' נד, ושם, ליקוטי תשובות, סי' נו. [147] ערוגת הבושם יו"ד סי' סט סקי"ז; שו"ת רב פעלים ח"ב חיו"ד סי' ד; שו"ת קול מבשר ח"ב סי' טו. [148] שו"ת יביע אומר ח"ד חיו"ד סי' ג. [149] שו"ת ישועת משה סי' מז; שו"ת אור מציון סי' ט, ושם גם בשם הגרא"י אונטרמן; שו"ת שבט הלוי ח"ב סי' כו; סי' איסור והיתר להגר"ע יוסף, עמ' יא-יג; שמירת שבת כהלכתה פ"מ ספ"ז; שו"ת ציץ אליעזר ח"ב סי' נב. וראה בגדרי החליטה באנציקלופדיה תלמודית, כרך טו,

סט ו. [142] ראה במחבר וברמ"א שם. [143] ראה ש"ך יו"ד סי' סט סקכ"ה; פרי"ח שם סקכ"ו; דרכ"ט שם סקק"ט; חכמת אדם ל ט; מ"ב סי' תנט סקט"ו, ובביאור"ל שם ד"ה הוי; חזו"א אור"ח סי' כג ס"א; שמירת שבת כהלכתה פ"מ ספ"ז. וראה בשו"ת חת"ס אור"ח סי' פ, וחאבה"ע ח"א סי' סג, שמהלך מיל הוא כ"ד דקות, בעוד שבח"ו סי' טז, ובהגדה אור"ח סי' פט על מג"א סק"ב כתב, שהוא י"ח דקות. [144] חזו"א שם; שו"ת ציץ אליעזר ח"ב סי' נב אות ו, וחי"ג סי' לה אות ב. [145] שו"ת אבני נזר חזו"ח סי' תקלב, וכתב שם, שכן נהג בעל החוות דעת; עיקרי הד"ט אור"ח סי' יד אות לו. ושניהם על פי שו"ת הלכות קטנות ח"א סי' ריח, שמותר 'למלוח' קרבנות בסוכר. וראה בשו"ת מעשה אברהם חיו"ד סי' ל, שלכן מותר לטבול לחם לאחר ברכת המוציא גם בסוכר ובדבש. אך ראה בשו"ת שלמת חיים ח"א סי' לט, שהגרי"ח זוננפלד נהג לטבול הפרוסה ברי"ה גם בדבש וגם במלח. [146] שו"ת דברי חיים חיו"ד ח"א סי' כה; דעת תורה יו"ד סי' סט אות שכח; ערוגת הבושם יו"ד סי' סט סקי"ז; יד יהודה, יו"ד סי' סט סקצ"ז; שו"ת מהר"ש ענגיל ח"ג סי' קבא סק"ב; רוח חיים יו"ד סי' סט סק"ה; יפה ללב ח"ג חיו"ד סי' סט סק"א; שו"ת רב פעלים ח"ב חיו"ד סי' ד, ובבן איש חי, שנה ב, פרי טהרות סכ"ב; שו"ת

מוכרח לכך ואינו יכול באופן אחר; ודווקא על ידי שני היתרים, דהיינו חליטה, וגם שיחתוך את הבשר לחתיכות קטנות, וירתיה כל חתיכה לחוד, באופן שיהא פחות מששים כנגד כל חתיכה וחתיכה¹⁵⁰; וטוב שישתמשו לשם כך בכלים מיוחדים¹⁵¹.

יש מי שכתב, שיצלה את הבשר כחצי צליתו, ואחר כך יבשלו¹⁵².

יש מי שכתב, שאם יכול החולה להסתפק בבשר עוף, יש להתיר לו לאוכלו לאחר בישול בלבד¹⁵³.

יש מי שכתבו¹⁵⁴, שחולה שאסור לו מלח רגיל¹⁵⁵, מותר למלוח הבשר במלח דיאטטי¹⁵⁶.

כל דבר של עבודה זרה, אפילו אפר, ואפילו איסור מדרבנן, אסור לחולה, ואפילו חולה שיש בו סכנה¹⁵⁹.

אין איסור להתרפא ממרחצאות של עכו"ם, אם חושב היהודי שהם עוזרים לו מחמת הרכבם הכימי; אבל אם חושב החולה שהרפואה באה בגלל השפעת העבודה זרה — אסור¹⁶⁰.

סתם יינם — חולה שיש בו סכנה, אם אין יין כשר, והרופאים אומרים שצריך יין לרפואה, מותר גם סתם יינם; אבל להשיב

עבודה זרה — עכו"ם שבא לרפואת את ישראל, ואמר לו 'קח ממים אלו, או

כתב לאסור. וראה עוד בשאילת ישרון ח"א סי' יג, שאסר מלח מזוקק, אך לא בירר היטב לאיזה סוג מלח כוונתו, עיי"ש. [155] היינו כלוריד הנתרן = NaCl. [156] היינו מלח שהנתרן ו/או הכלוריד הוחלפו בו ביסודות אחרים, כגון אמוניום כלוריד = NH₃Cl, כלוריד הסידן = CaCl₂, כלוריד האשלגן = KCl, יודיד האשלגן = KI. ראה על מלחים אלו וכושר ספיגתם בסי' מוזן כשר מן החי, עמ' 434. וראה באריכות בשו"ת פאת שדך סי' עט, בעניין מלח מלאכותי, שיש בו חשש של תערובת חומרים אורגניים מן החי, עיי"ש. [157] טושו"ע יו"ד קנה ב, על פי תוס' ע"ז כו ב ד"ה שאני; חכמת אדם פח א. וראה בש"ך שם סקי"א, ובאוצה"פ סוף כרך ט, בהערות הגרא"י אונטרמן, סק"ב, שכן היא הסכמת הפוסקים. [158] טושו"ע שם, על פי ר"ן ע"ז כו ב. [159] חו"מ יו"ד סוסי' סו. [160] הגרש"ז אויערבאך, הובאו דבריו בנשמת אברהם חיו"ד

ע' חליטה. [150] שו"ת מנחת יצחק ח"ט סי' עג, על פי יו"ד סט יא במחבר וברמ"א, ובכנסת הגדולה יו"ד סי' סט אות שד, ובמחזיק ברכה שם אות נא. וראה גם בשו"ת זקן אהרן ח"א סי' מא. [151] הגרש"ז אויערבאך, הובאו דבריו בשמירת שבת כהלכתה פ"מ ספ"ז הע' רא. [152] שו"ת שאלו ציון, מהדו"ת ח"א חאו"ח סי' ג, והוא על פי טושו"ע יו"ד סט כא, וש"ך שם סי' עו סקי"ד. והביא שם, שכן פסק הגרצ"פ פרנק. [153] שו"ת משברי ים לאאמור"ר סי' צט. [154] הרב י.א. ליעבעס, נועם, י, תשכ"ז, עמ' קפ ואילך; שם, טו, תשל"ג, קונטרס הרפואה, עמ' נ; שמירת שבת כהלכתה פ"מ ספ"ז; נועם, ח, עמ' רפ, בשם שו"ת ארץ טובה, והוסיף שנכון להשליך הבשר אחר המליחה לתוך קדירת מים רותחים, ויהיה נותר הבשר גם מטעם חליטה; הרב ז.ד. סלונים, שער הלכה, בהע' לסי' שיח; שו"ת פרח שושנה סי' קיז. אך בשו"ת תירוש ויצהר סי' ריח

את הלב, וכל שכן לתענוג — אסור¹⁶¹. אותו בשפופרת, שאז יש תרי דרבנן — גם מר, וגם אינו כדרך הנאת¹⁶⁸.

מוצרי חלב שונים של גוי — מותרים לחולה שאין בו סכנה¹⁶⁹.

יש מי שכתב, שחלב עכו"ם וגבינת עכו"ם מותרים לקטן, אפילו אם הגיע לגיל חינוך, וכן מותרים הם לנשים מעוברות ומיניקות, בתנאי שאי אפשר להשיג גבינה כשרה, ובתנאי שלא מעורב בהם דבר איסור¹⁷⁰.

בישול עכו"ם — כל מאכל שעיקרו לרפואה, אין בו משום בישולי עכו"ם,

לדעת רוב הפוסקים אסור לחולה שאין בו סכנה לשתות סתם יינם¹⁶²; ויש הסבורים, שסתם יינם מותר לחולה שאין בו סכנה¹⁶³. ויש שכתבו, שהמנהג להתיר סתם יינם לחולה שאין בו סכנה, כשאי אפשר להשיג יין כשר¹⁶⁴. ומכל מקום, כל שאין בו סכנה, אף בזמן הזה לא ישתה מסתם יינם¹⁶⁵. ולעניין התרפאות מסתם יינם כדרך הנאתו, אבל ללא שתייתו, כגון לעשות ממנו מרחץ — יש אוסרים¹⁶⁶, ויש מתירים¹⁶⁷. יש מי שהתיר לחולה חסר דם [=אנמיה] לשתות יין-ברזל, שהוא סתם יינם, אם הוא מר, ובתנאי שלוקח

אות ט; אורחות חיים, או"ח סי' שכב סקט"ו; דעת תורה או"ח סי' שכב סוסע' יד; שו"ת מהרש"ם, ח"ד סי' קלז; שד"ח, מערכת יי"נ סי' ב; שו"ת מנחת יצחק ח"ח סי' סח; שו"ת וישב משה ח"א סי' כח אות י; שו"ת ציץ אליעזר ח"א סי' ס. וראה עוד בעניין תשובות הרמ"א בס' מנהגי ישראל, ח"ב פ"ב הע' 26 (בעמ' נח). [164] שו"ת השיב משה, חו"ד סי' לא; שד"ח שם, בשם הרב יוסף זכריה שטרן; שו"ת זרע אמת ח"ב סי' מט. [165] רמ"א חו"ד שם. וראה עוד בשו"ת שמש צדקה חו"ד סי' כח; שד"ח שם; דרכ"ת יו"ד סי' קנה סק"ג. [166] שו"ע יו"ד קכג ב; הרשב"א, הובאו דבריו בביאור הגר"א יו"ד סי' קנה סק"ז. [167] או"ח כלל לט אות לא; רמ"א יו"ד קנה ג; שו"ת רמ"א סי' קכד; חכמת אדם פח ה; נשמת אדם כלל סט תשובה ב. כמו כן מתיר הרמ"א קניית יין רימונים רפואי מסוחר לא-יהודי — יו"ד קיד ה. אמנם לגבי בריא, גם לדעת האו"ח והרמ"א יש איסור, שכן סיכה היא משום שתיה — ש"ך יו"ד סי' קנה סק"ז. [168] שו"ת מהרש"ם ח"ד סי' קלז, וח"ה סי' י, ובמפתחות שם. [169] שו"ת מלמד להועיל חו"ד סי' לג. [170] שו"ת הגר"א הרצוג חו"ד ח"א סי' לה. וראה בשו"ת בשמים ראש סי' רפ, שהתיר גבינות של עכו"ם לחולה

סי' קנה סק"ד. [161] ש"ך יו"ד סי' קנה סק"י; חיי אדם כלל סט בנשמת אדם סק"ג. וראה בשו"ת הריב"ש סי' רנה, שנטה לאסור אפילו במקום סכנה, אמנם משמע שחזר בו. וראה על דבריו בשו"ת הרמ"א סי' קכד; חכמת אדם פח ב; שד"ח מערכת יי"נ סי' ב; אנציקלופדיה תלמודית, כרך כד, ע' יין של גויים, עמ' שמ, הע' 84. ואמנם דעת כל הראשונים שסתם יינם מותר במקום סכנה — ראה סיכום דעותיהם באנציקלופדיה תלמודית שם הע' 80. וראה עוד בשו"ת תשובות והנהגות, ח"ב סי' תב. [162] שו"ת הריב"ש סי' רנה; רמ"א יו"ד קנה ג; מג"א סי' שכב סק"ט; שו"ת עמק המלך סי' עט, הובא בדרכ"ת יו"ד סי' קנה סק"ג; חיי אדם כלל סט בנשמת אדם סק"ג; שו"ת מחזה אברהם חו"ח ח"א סי' סז. [163] שו"ת בשמים ראש סי' רפ, וראה בכסא דהרסנא שם; שו"ת הרמ"א סי' קכד. וכבר האריכו האחרונים בעניין תשובה זו של הרמ"א, שבכמה דפוסים נשמטה תשובה זו, והסתירה ממנה לדברי הרמ"א יו"ד קנה ג — ראה נתיב חיים או"ח סי' שכח; שו"ת השיב משה חו"ד סי' לא; שו"ת מראה יחזקאל סי' קנט; חיי אדם כלל סט בנשמת אדם סק"ג; חכמת אדם פח ג; דרכ"ת יו"ד סי' קנה סק"ג; מחצית השקל או"ח סי' שכב סק"ט; עיקרי הדי"ט יו"ד סי' טו

שאינו בכלל אוכל או שלקות¹⁷¹.

כיום ידוע שאין זו רפואה בדוקה כלל.

שמן דג העשוי מדגים טמאים – יש שהתירו שתייתו לחולה שאין בו סכנה¹⁷²; יש שהתירו דווקא בתוך כמוסה¹⁷³; יש שהתירו אם שותה פחות מרביעית ומפסיק בין שתיה לשתיה יותר מכדי אכילת פרס¹⁷⁴; ויש שאסרו בכל מקרה¹⁷⁵.

מרה מבהמה אסורה – יש מי שהתיר לחולה שאין בו סכנה לשתות מרה מבהמה, אפילו נבלה, טריפה וטמאה, אם לדעת הרופאים זו היא רפואתו¹⁸¹. אכן לא ברור לאיזה מחלה הכוונה, ומדוע יש צורך דווקא במרה מבהמה אסורה.

חלב בהמה טמאה – יש מי שהתיר שתיית חלב בהמה טמאה לחולי קצרת הסימפונות¹⁷⁶, כי רופאי זמננו החשיבו זאת לתרופה בדוקה¹⁷⁷, אך נדחו דבריו, משום שעתה התברר שאין ממש בשתיית חלב בהמה טמאה כטיפול למחלת הקצרת¹⁷⁸.

בהמה דקה – אף על פי שאסרו חכמים לגדל בהמה דקה בארץ ישראל¹⁸², מכל מקום לצורך חולה, אפילו שאין בו סכנה, מותר לגדל בהמה דקה, וכגון שהחולה צריך חלב עז טרי יום-יום¹⁸³.

חזיר – אסור לחולי שחפת להתרפא באכילת בשר חזיר, משום שידוע כיום שאין זו רפואה בדוקה כלל למחלה זו¹⁷⁹.

נזיר, שבאופן עקרוני אסור בייץ¹⁸⁴, מותר לו לשתות יין לרפואה¹⁸⁵.

פרטי דינים ביחס לכשרות תרופות

יש מי שהתיר לסוך את גרונו בשמן חזיר, אם יש לו כאבים בגרונו¹⁸⁰. אכן,

כללי – בעיית הכשרות של תרופות קשורה במרכיבים השונים של התרופה,

שאינו בו סכנה. בעניין עצם האיסור של חלב עכו"ם – ראה באנציקלופדיה תלמודית, כרך טו, ע' חלב של גוי. וראה בשו"ת אגרות משה חיו"ד ח"א סי' מז-מט, שבמקום שיש פיקוח ממשלתי על חלב הנמכר, שלא יערבו בו חלב בהמה טמאה, וצפויים לעונש על כך, יש להקל בחלב עכו"ם אפילו לבריא. וראה עוד בחזו"א יו"ד סי' מא אות ד. ולעומת זאת ראה בשו"ת מנחת יצחק ח"א סי' קלח, וח"ב סי' כא, וח"ג סי' ד אות י, וח"י סי' לא אות טו, שיש להיזהר מאד בחלב עכו"ם אפילו בזמן הזה, ואפילו לקטנים. ולעניין אבקת חלב של גוי, אם דינה כחלב או גבינה של גוי או שאין היא בכלל הגורה כלל – ראה שו"ת הר צבי חיו"ד סי' קג; חזו"א, הל' מאכלי עכו"ם סי' מא סק"ד. [171] ריטב"א ע"ז לח א. [172] שו"ת דבר משה ח"א סי' ח; שו"ת כתב סופר, חזו"ח סי' קיא; שו"ת דברי חיים ח"ב

חיו"ד סי' נב; שו"ת מהר"ש ענגיל, ח"ז סי' קפא, וח"ח סי' יב; שו"ת יביע אומר, ח"ב חיו"ד סי' יב. וראה שו"ת מנחת יצחק ח"ד סי' קיב סק"ו. [173] שו"ת מהרי"א הלוי, ח"א סי' נב. [174] שו"ת האלף לך שלמה, חיו"ד סי' רב. [175] שו"ת שאגת אריה סי' עה; דרכי"ט יו"ד סי' קנה סקכ"ה. וראה עוד שו"ת ציץ אליעזר, ח"ז סי' טז. [176] asthma. [177] שו"ת הלכות קטנות ח"א סי' קצ. [178] שו"ת משפטי עזריאל מהדו"ת חיו"ד ח"א סי' כ. [179] שו"ת משפטי עזריאל, שם. [180] חזה התנופה (מצורף לשו"ת חיים שאל), אות ס. [181] עיקרי הד"ט חיו"ד, סי' טו ס"ה; אוצר המכתבים (משאש) ח"א סי' שעב. [182] ב"ק עט ב; רמב"ם נוקי ממון ה ב; טושו"ע חו"מ תט א. [183] שו"ת יביע אומר, ח"ד חזו"מ סי' ו. [184] במדבר ו ג; רמב"ם נזירות ה ב. [185] ספרי במדבר שם.

שהוא מיוצר באופן סינתטי; תרופה נוזלית של אשלגן¹⁹³, יש שמוסיפים לה לצורך הטעם תמציות בשר שלא נשחט כהלכה, ויש נוזלי אשלגן שלא מכילים מרכיבי בשר כלל; תססים שונים שניתנים לצורך שיפור עיכול המזון¹⁹⁴, יש שהם מופקים מחזיר, ויש שהם עשויים מתחליף צמחי או סינתטי; ויטמין A, יש שהוא מיוצר מכבד של כרישים, יש שהוא מיוצר משמן דגים כשרים, ויש שהוא מיוצר באופן סינתטי; קבוצת ויטמין B, יש שהם מיוצרים מכבד של בעלי חיים שאינם כשרים, ויש שהם מיוצרים מתחליפים צמחיים או סינתטיים¹⁹⁵.

בין אם היא בצורת כדור, כמוסה (קפסולה), או תמיסה (סירופ). לרוב כמות המרכיבים קטנה ופחותה מששים, אך הפוסקים דנו מדיני 'אחשביה'¹⁸⁶ ומדיני 'דבר מעמיד'¹⁸⁷. הבעיות קשורות בתוצרים מן החי שאינם מבעלי חיים כשרים: תססים (אנזימים), גליצרין, ג'לטין¹⁸⁸, שומן סטיארט¹⁸⁹, שלאק (הפרשת חרקים) ועוד. וכן יכולות להיות שאלות הקשורות בתוצרים חקלאיים אסורים, כגון אלכוהול מייץ של גוי, לקטוז מחלב עכו"ם, טבל, שביעית, וכיו"ב. בעיה מיוחדת היא חמץ בפסח¹⁹⁰.

תרופות שלא דרך הפה – אין כל איסור במתן תרופות המכילות מרכיבים אסורים, אם הן ניתנות בדרך של זריקה, פתילה, חוקן, תחבושת וכיו"ב, שכל אלו אינן דרך אכילה כלל¹⁹¹. על כן, למשל, אינסולין הניתן בזריקה, אף שיש שהוא מיוצר מחזיר, אין בו איסור.

תחליפים מותרים – תרופות הנלקחות דרך הפה, אשר מיוצרות ממרכיבים האסורים לאכילה, אם יש להם תחליפים שווי-ערך מבחינה רפואית, המיוצרים ללא מרכיבים אסורים, יש להעדיף את המוצרים המותרים. למשל, הורמון בלוטת התריס¹⁹², יש שהוא מיוצר מחזיר, ויש

דרכי היתר – בחולה שאין בו סכנה, כאשר אין תחליפים כשרים לתרופות נחוצות, יש דרכי היתר אחדים לנטילתן:

תרופות מאיסורי אכילה, שנפסלו לאכילת אדם, ובוודאי כשנפסלו לאכילת כלב, מותרות כל השנה, אף לחולה שאין בו סכנה¹⁹⁶. ואמנם בדרך כלל תרופות שבזמננו, אין זו דרך אכילתן, כי טעמן מר. אמנם יש שמוסיפים חומרי מתיקה לשיפור הטעם, או שהן מצופות בסוכר, אך יש מי שכתב, שלא כלום הוא, ועל פי רוב הן פסולות אפילו לאכילת כלב¹⁹⁷, ויש מי שנסתפק בכך¹⁹⁸.

חפוטא, נועם, כא, תשל"ט, עמ' קיב ואילך. [192] thyroid. [193] potassium. [194] כגון pancreatin, amylase, lipase וכו'. [195] ראה בשו"ת ציץ אליעזר ח"ו סי' טז. [196] ראה לעיל הע' 35 ואילך. וראה בשו"ת משנה הלכות ח"י סי' קי וסי' קיב. [197] הגרש"ז אויערבאך, הובאו דבריו בשמירת שבת כהלכתה פל"ג הע' יט'. [198] שו"ת הר צבי חיו"ד סי' צו.

[186] ראה בגדרי כלל זה באנציקלופדיה תלמודית, כרך א, עמ' תעב ואילך. [187] ראה בגדרי כלל זה באנציקלופדיה תלמודית, כרך ג, עמ' תקס ואילך. [188] ראה להלן הע' 205 ואילך. [189] stearic acid, magnesium stearate, calcium stearate. חלקם באים מנבלות וחלקם מן הצומח. [190] ראה על כך בע' פסח. [191] שו"ת שרידי אש ח"ב סי' נט; הרב א.

תרופות שנמצאות בתוך כמוסה, אף על פי שנעשות מדברים אסורים, הרי הן נחשבות כפסולות לאכילת כלב, ודינן ככרכו בסיב¹⁹⁹, והרי הן מותרות²⁰⁰.

תרופות המכילות מרכיבי איסור שעברו שינוי כימי, או שנתייבשו לגמרי, הרי הן מותרות גם לחולה שאין בו סכנה²⁰¹.

מוצרים שונים בתרופות – מצינו בין הפוסקים דיון על מוצרים מסויימים ומוגדרים שיש לגביהם שאלות של כשרות, הנוספים לתרופות, או שהתרופות מיוצרים עמהם:

הגליצרין – יכול שיבוא מן הצומח, ויכול שיבוא מנבלות. בדרך כלל משתמשים בו בתמיסות (סירופ) לצורך המתקה. מרכיב הגליצרין בתמיסות הוא לרוב יותר מששים (היינו יותר מ-1.6% מתכולת התמיסה). תרופה שיש בה גליצרין, וספק אם הוא הופק מנבלות וטריפות – יש מי שאוסרים²⁰², ויש מי שמתירים²⁰³. גם לדעת האוסרים, אם לא ידוע בבירור שהגליצרין הופק מנבלות, יש מקום לערבב את הכמות של התמיסה הנדרשת לרפואה עם כמות העולה על

ששים של מיץ טבעי, ובכך לבטל את האיסור²⁰⁴.

ג'לטין – יש שהוא נעשה מצלולוזה סינתטית או מופק מצמחים; יש שהוא נעשה מעצמות שרופות וכתושות; ויש שהוא נעשה ממיני עור בעלי חיים שונים, ואף מחזיר או מדגים טמאים. כיום מיוצר הג'לטין בעיקר מעצמות בקר יבשות, מעורות חזירים, או משאריות של עורות מעובדים. לרוב תהליך ייצור הג'לטין מתחיל בעצמות יבשות כעץ, העוברות השרייה ארוכה בחומצת מלח, ולאחר מכן גם בסיד, ולאחר שטיפה ובישול נוצר הג'לטין, שמיובש ונטחן לאבקה. בעיקרו בא הג'לטין לעבות את המאכל ולהקשותו, ובתרופות הוא בא לייצב את הכמוסה העוטפת את התרופה.

ג'לטין העשוי באופן מלאכותי או מצמחים, הרי הוא כשר ללא פקפוק.

ג'לטין הנעשה מעצמות של נבלות וטריפות, לאחר שנתייבשו היטב, נפגם על ידי החומצות והסיד, וריכוזו הסופי במוצר הוא פחות מאחד מששים – יש מי שכתבו, שמעיקר הדין אין בו איסור²⁰⁵;

[199] ראה לעיל הע' 24-25. [200] שו"ת זרע אמת חיו"ד סי' מח; שו"ת אחיעזר ח"ג סי' לא; כתבי הגר"א הענקין, כרך א, עדות לישראל, עמ' קלב; שערים המצויינים בהלכה, סי' קצב סק"י; שו"ת יביע אומר ח"ב חיו"ד סי' יב; שו"ת מנחת שלמה ח"ב סי' סג אות א. [201] ראה לעיל הע' 48 ואילך. וראה בכתבי הגר"א הענקין, כרך א, עדות לישראל, עמ' קלב; שו"ת ציץ אליעזר חיו"ד סי' טז. [202] דרכ"ת יו"ד סי' קג סק"ע, בשם הגר"ש סופר; הרב מ.ד. טנדלר, בית יצחק, יט, תשמ"ז, עמ' 90. וראה בשו"ת מנחת יצחק

ח"א סי' נב. [203] שו"ת חבלים בנעימים ח"ה סי' יז; שו"ת ציץ אליעזר חיו"ד סי' טז אות יא; הגר"מ היינמן, הובאו דבריו במאמרו של הרב ד. האבער, מסורה, יד, תשנ"ח, עמ' צ ואילך. [204] הגר"מ היינמן, שם. וטעמו – על פי שיטת הש"ך יו"ד סי' צב סק"ח, שאף שאין מבטלין איסור לכתחילה, היינו וודאי איסור, אבל ספק איסור מבטלין לכתחילה. [205] שו"ת אחיעזר, ח"ג סי' לג, ושם ח"ד סי' לא; שו"ת דברי יוסף סי' ו; שו"ת עצי הלבנון חיו"ד סי' מג-מד; הגר"י אברמסקי, חזון יחזקאל בסוף זבחים, וכן הובאו

יש מי שכתב, שאם לפני עירבובו במאכל אין הוא ראוי לאכילה, הרי זה מותר, ואין אומרים בזה שאין מבטלין איסור לכתחילה; אבל לרוב הוא עשוי כך, שהוא ראוי לאכילה לפני עירבובו במזון, ואז אין להקל²⁰⁶; ויש מי שכתב, שאם בתהליך הייצור המוצר נפסל מאכילת כלב, הרי לכל הדעות הוא מותר, ואם הוא נפסל רק לאכילת אדם, יהיה דינו תלוי במחלוקת הפוסקים²⁰⁷. לעומתם, יש האוסרים ג'לטין המיוצר מעצמות, ולדעתם כך היא דעת רוב מנין ורוב בנין של גדולי התורה²⁰⁸.

ג'לטין הנעשה מעורות של בעלי חיים טמאים – יש מי שכתב, שהוא אסור, אף אם לא ראוי לאכילת כלב קודם עירבובו, בין שעבר עיבוד, ובין אם עשוי מעורות פשוטים ובלתי מעובדים²⁰⁹; ויש מי שכתב, שסתם ג'לטין העשוי מעורות של בהמות טמאות או דגים טמאים – אסור²¹⁰, אבל אם עיבדו את העורות למנעלים וכלים, הג'לטין העשוי מהם מותר²¹¹.

יש מי שכתב, שמעיקר הדין אסור לבלוע תרופה העטופה בכמוסה שעשויה מג'לטין, ובפרט אם היא עשויה מג'לטין של עורות ולא של עצמות, אך מעשים בכל יום שבולעים תרופות בכמוסות, אפילו חולים שאין בהם סכנה²¹²; יש הסבורים, שעדיף לפתוח את הכמוסה, להוציא את החומר הרפואי הפעיל, ולבלוע אותו ללא הכמוסה, ובתנאי שלדעת הרופא אין זה מפריע להשפעת התרופה; אך יש מי שכתבו, שמותר לבלוע כמוסות העשויות מג'לטין, ואין צורך לפתוח את הכמוסה כדי לבלוע רק את החומר הפעיל של התרופה, אפילו בחולה שאין בו סכנה²¹³. יש מי שכתב, שאם יש אפשרות להשיג התרופה ללא ג'לטין, מצווה להדר אחריה. וכן אין להתיר למי שיש לו רק מיחוש בעלמא²¹⁴; ועוד יש מי שכתב, שאם אין לחולה תרופה טובה כמו זו המכילה ג'לטין, יערב בתרופה דבר מר, ואז מותר לו²¹⁵.

דם יבש – תרופות המיוצרות מתמצית

דבריו בפתיחה לשו"ת ציץ אליעזר ח"ד (למעשה כתב להתיישב בדבר, שלא ייכשלו תועים); שו"ת יביע אומר ח"ח חיו"ד סי' יא. בשו"ת מלמד להועיל חיו"ד סי' לה התיר לחולה שאין בו סכנה. [206] כתבי הגרי"א הענקין, כרך א, עדות לישראל, עמ' קלב. [207] שו"ת הר צבי חיו"ד סי' פג. וראה שו"ת נובי"ק חיו"ד סי' כו; שו"ת יביע אומר ח"ח חיו"ד סי' יא אות' א-ב. [208] שו"ת משנת רבי אהרן, חיו"ד סי' טז-יז; שו"ת מנחת יצחק ח"ה סי' ה; שו"ת אגרות משה חיו"ד ח"ב סי' לב; שו"ת באר אברהם רפפורט סי' גט-ס; שו"ת תשובות והנהגות, ח"ב סי' שפא. וראה עוד שו"ת קובץ תשובות סי' עג סק"ג; מאמרו של הרב מ.ד. גנק, מסורה, חוב' טו, תשנט,

עמ' עט ואילך. [209] שו"ת מנחת יצחק שם. וראה שם בסקמ"א שכתב בשם הגרי"א אברמסקי, שאין לראות בג'לטין יצירה חדשה ושנינו כימי, שכן כל מה שעושים בתעשיית הג'לטין הוא להפריד שאר החומרים מחומר הג'לטין. [210] שו"ת אגרות משה חיו"ד ח"ב סי' כג וסי' לב. וראה שם, שאם עשו את הג'לטין מעור בהמה כשרה, אין איסור לאוכלו בחלב. [211] שו"ת אגרות משה שם סי' כג; שו"ת אבן ישראל ח"ח סי' נו. [212] כתבי הגרי"א הענקין, שם. [213] שו"ת ציץ אליעזר ח"י סי' כה סק"ב, וח"כ סי' לג; שו"ת שבט הלוי, ח"ז סי' קלה. [214] שו"ת שבט הלוי שם. [215] שו"ת תשובות והנהגות, ח"ב סי' שפא.

יבשה של דם, מותרות לחולה שאין בו סכנה²¹⁶.

ומעשרות²²⁰. אולם אם לא נפסלו מאכילת אדם, חייבים לעשרן²²¹.

תרופות העשויות מדם אדם, או מדם בהמה טהורה, מותרות לחולה שאין בו סכנה; תרופות העשויות מדם בהמה טמאה – אסורות, אבל אם עירב בהן דבר מר, או שהתרופה נמצאת בכמוסה, הרי היא מותרת²¹⁷.

תרופות המיוצרות בחוץ-לארץ, ואפילו במצרים, ואשר עשויות מחומר צמחי, אין לחשוש בהן משום טבל, ומותרות ללא חשש²²².

ערלה – מותר לחולה שאין בו סכנה לבלוע תרופה העשויה מספק ערלה, בפרט אם היא בצורת כמוסה²¹⁸.

שביעית – במוצרי שביעית נקבע הכלל, שכל שהוא מיוחד למאכל אדם, אין עושים ממנו רטיה, או תחבושת, או רפואות להקיא וכיוצא בו, שנאמר 'לכם לאכלה'²²³ – כל שהוא צורך לכם, ולא לחולים בלבד, אבל דבר שהוא מיוחד לבהמה, מותר לעשות ממנו רטיה או תרופה לאדם²²⁴. ועל כן למשל תירס של שביעית, אין לוקחים אותו להכנת טבליית של תרופה, כיוון שטבליית אלו אינן עומדות לשימוש כל אדם, והרי זה בגדר הפסד פירות שביעית²²⁵; וכן אסור לעשות מיין של שביעית יין המעורב בצמח חינה,

יש מי שכתב, שאם ימצא איזה אילן, שאין פירותיו מאכל בריאים, ונוטעים אותו רק לצורך רפואה לחולים, אין איסור ערלה נוהג בו²¹⁹.

תרומות ומעשרות – תרופות מגידולי הארץ, שטעמן מר, פטורות מתרומות

דמאי סי' טו סק"א; שמירת שבת כהלכתה פ"מ ספ"ח. [221] שמירת שבת כהלכתה שם. [222] שו"ת הגר"א הרצוג חו"ד ח"א סי' כט. [223] ויקרא כה ו. [224] משנה וירושלמי שביעית ח א,ב; ירושלמי שביעית ז א,ב,ג; סוכה מ א; ב"ק קב א; רמב"ם שמיטה ה י-יא. וראה ספרא ויקרא כה ז, שלמד זאת מהפסוק 'תהיה כל תבואתה לאכל' – לאכל, ולא לעשות ממנה מלוגמא. וראה עוד בירושלמי שביעית ד ו, שדן בשאלה אם מותר לעשות מלוגמא מפגין היינו מתאנים שטרם הבשילו, עיי"ש. [225] הגר"י נויבירט, קיצור דיני שמיטת קרקעות, סני"ט, נד' תשמ"ו. וראה מאמרו של הרב מ. גולדיש, עטרת שלמה, ח"ג עמ' צא ואילך, בעניין ויטמינים הנעשים מצמחים, כגון ויטמין C שנעשה מתרכיז של פקעות וורדים, מה דינם בשביעית.

[216] שו"ת יד יצחק ח"ג סי' רעג; שו"ת מלמד להועיל חו"ד סי' לד; שו"ת חשב האפור סי' פה; שו"ת ציץ אליעזר ח"ו סי' טז. טעמם – הדם נתייבש לחלוטין, ואין זה דרך אכילתו; הדם נשתנה; דם מבושל. וראה עוד בשו"ת אחיעזר ח"ג סי' לא; שו"ת מהר"ש ענגיל ח"ח סי' יב. [217] שו"ת שרידי אש ח"ב סי' נט. וראה באריכות בשו"ת שבות יעקב ח"ב סי' ע, בעניין דם קרוש לרפואה לחולה שאין בו סכנה. ולעניין אכילת דם לרפואה – ראה שו"ת בנין ציון, ח"א סי' מט-נא. [218] שו"ת מנחת יצחק ח"ט סי' קח. וראה שו"ת נתיבות אדם סי' סג בדין קפסולה המכילה תרופה העשויה מקליפת פרי פאפאיה של ערלה לחולה שאין בו סכנה. [219] שו"ת הרדב"ז ח"א סי' מד וסי' תצט; וכן כתב בהגה' רעק"א על יו"ד סי' רצד סכ"ג. [220] חזו"א

שהוא מיוחד על ידי זה לרפואה²²⁶.

בהם כשהם שעטנו, אף על פי שבשרו נוגע בהם, שאין דרך חימום בכך²³¹.

החושש בשינוי, לא יגמע בהן את החומץ של שביעית ויפלוט אותו, משום שמפסיד פירות שביעית, אבל מגמע את החומץ וכולעו; סך אדם שמן על גבי מכתו, ובלבד שלא יטול בצמר גפן או במטלית ויתן על גבי מכתו; החושש בראשו, וכן מי שעלו בו חטטים, סך את השמן, ואין סך יין וחומץ, שהשמן דרכו לסיכה, אבל יין וחומץ אין דרכן לסיכה²²⁷. ובזמן הזה – יש הסבורים, שכיוון שאין רגילים לסוך שמן להנאה אלא לרפואה, לכן אסור לסוך בשמן של שביעית, כמו שאסור לסוך ביין ובחומץ של שביעית²²⁸; ויש הסבורים, שגם בזמן הזה מותר לסוך בשמן של שביעית²²⁹.

תרופות ספציפיות – הפוסקים דנו על תרופות שונות, המורכבים ממוצרים שיש לגביהם שאלות כשרות:

אין קדושת שביעית חלה על מיני תרופות המופקות מצמחי מרפא²³⁰.

ויטמין D מיוצר מכולסטרול שעבר מספר שינויים כימיים. את הכולסטרול לייצור הויטמין הזה מבודדים מחוט שדרה של צאן ובעיקר מלנולין, שהיא הפרשה שומנית מבלוטות שבעור הכבשים. החומר המופרש הזה נדבק לצמר הכבשים, וניתן להסירו באמצעות שטיפה. יש מי שכתב, שמותר לבלוע ויטמין זה, בין אם הוא מיוצר מהצמר בחיי הכבשים, ובין אם הוא מיוצר לאחר שנתנבלו²³².

ויטמינים שמכילים תמצית מכבד של בהמות כשרות, מותר לבלוע אותם לאחר חלב, ואפילו לאחר גבינה קשה, וכן מותר לאכול מאכלי חלב אחרי בליעת ויטמינים אלו²³³.

כלאים – סמרטוט שנותנים עליו רטיה, או מלוגמא, או איספלנית וכיו"ב, אין בהם משום כלאים, ומותר להשתמש

שלא חילקו בין זמן התלמוד לזמננו, וכן כתב הר"ב זילבר בס' הלכות שביעית. וראה מאמרו של הרב אייזנשטיין, הלכה ורפואה, שם. [230] חזו"א, זרעים, הלכות שביעית סי' יג סק"ו-ז. [231] תוספתא כלאים ה' יד; רמב"ם כלאים י' יט; טוש"ע יו"ד שא יד. וראה בביאור הגר"א שם סקכ"א; שו"ת אגרות משה חאו"ח ח"ה סי' כ אות כד; ס' דרך אמונה, לר"ח קנייבסקי על הרמב"ם כלאים שם, ציון הלכה אות קעג. [232] שו"ת חשב האפוד סי' י. טעמו – היוצא מבהמה טהורה מותר, כדעת הרמ"א יו"ד פא ה, בעניין מי חלב (וראה שם בשו"ת); הוא יוצא מחמימות וסרחון הבשר; הוא נשתנה ואינו ראוי לאכילה. [233] שו"ת מנחת יצחק ח"ט

[226] שבת הארץ על רמב"ם שביעית ה ג. [227] תוספתא שביעית ו א-ג; ירושלמי שביעית ח ב. הרמב"ם השמיט דין זה, וראה בפאת השולחן סי' כד ס"ט, שהעיר על כך, ופסק כדברי התוספתא. וראה מאמרו של ב.ז. פראג, כרם ציון, אוצר השביעית פ"ח סי' מב, ומאמרו של הרב ד.מ. אייזנשטיין, הלכה ורפואה, ה, תשמ"ח, עמ' רטו ואילך. וראה עוד שבת הארץ, שביעית ה ו. [228] הגרי"ש אלישיב, הובאו דבריו בקונט' הליכות שדה, המכון לחקר החקלאות על פי התורה, מנחם אב, תשמ"ז, עמ' 79; הגר"א נאה, דבריו הובאו בקובץ יגדיל תורה, טבת, תשמ"ג, עמ' 20. [229] תורת השביעית, הלכה ע; שבת הארץ, שביעית ה ו; ערוה"ש העתיד כד יב –

ישן על תרופות – אין לאכול אוכלים או לשתות משקים שהיו תחת המיטה בעת שישן עליהם, משום רוח רעה ששורה עליהם²⁴¹. אבל אם ישן על תרופות, מותר לכתחילה להשתמש בהן²⁴².

תרופות הומיאופטיות²⁴³ – יש מי שכתב, שאין הן בבחינת רפואה בדוקה ומנוסה, והן אמונת הבל, ויכולים תרופות אלו להביא לידי התכחשות לסדר העולם שסידר הקב"ה, ולכן אסור להשתמש בהן²⁴⁴; יש מי שהסתפק אם להחשיב תרופות אלו כבדוקות, או שאסור להזניח את הרפואה המקובלת²⁴⁵; אך רוב פוסקי זמננו כתבו, שמותר להשתמש בהן, ואין השימוש בהן מנוגד לרצון ה'; ואם התברר על פי הניסיון שהן מועילות לרפאות מחלה, מותר להשתמש בהן גם כשיש חשש של תערובת מחלקי בעלי חיים האסורים באכילה, וגם כשיש חשש של סתם יינם בתערובת, ואפילו לחולה שאין בו סכנה²⁴⁶. בטעמי ההיתר: ברובם הדילול מוציא אותם מאיסור תורה, ויש בהם ששים כנגד האיסור, ומדין נותן טעם לפגם. ואם וודאי הוא שיש בהם סתם יינם

סוכר-חלב – תרופות המכילות כמות קטנה של סוכר-חלב²³⁴, אין כל איסור לבלוע אותן אחרי סעודה בשרית, ואין צורך להמתין כלל²³⁵.

הורמון גדילה – ילדים שהם נמוכי-קומה, אשר סובלים מחסר בהורמון הגדילה²³⁶, יש אפשרות לרפא אותם על ידי מתן ההורמון הזה בזריקה. מקור ההורמון הוא מבלוטת תת-המוח של אנשים מתים, ולמרות זאת יש מי שכתב, שמותר להשתמש בהורמון זה²³⁷.

תרופות סגוליות – הפוסקים דנו במספר תרופות סגוליות, כאשר יש בהם שאלות כשרות:

אדמה שעל קבר – מותר להשתמש באדמה שעל גבי קבר למטרות רפואה²³⁸.

דבר האסור בהנאה, שעשאו קיטור ועשן לרפואה סגולית – יש מי שכתב, שאסור להתרפא ממנו²³⁹; ויש הסבורים, שאין זה דרך הנאתו, ולכן מותר להשתמש בו לרפואה²⁴⁰.

[241] פסחים ק"ב א; טושו"ע יו"ד קטז ה. ראה פרטי דינים בס' שמירת הגוף והנפש, סי' יד. [242] שו"ת ציץ אליעזר ח"ז סי' לה. [243] על הומיאופטיה – ראה ע' רפואה חלק ז. [244] הגר"מ פיינשטיין, המאור, גליון רעב, תשמ"ג, עמ' 34. [245] הרב נ.א. רבינוביץ, הלכה ורפואה, ג, תשמ"ג, עמ' רמח ואילך. [246] שו"ת מנחת יצחק ח"ח סי' סח; שו"ת שבט הלוי ח"ה סי' נה; הרב נ. גשטטר, כרם שלמה, טבת תשמ"ה, עמ' כד; שו"ת בצל החכמה ח"ה סי' לט-מ; הרב ג.א. רבינוביץ, הלכה ורפואה, שם; הרב ח.ד. הלוי, שנה בשנה, תשמ"ג, עמ' 162, ובספרו עשה לך רב ח"ה סי' יג.

סי' עט אות א; שו"ת אגרות משה חו"ד ח"ב סי' כו. וראה שם טעמים רבים להיתר. [234] lactose. [235] שו"ת שבט הלוי ח"ז סי' קיח. [236] growth hormone = GH. מופרש מבלוטת תת-המוח – hypophysis. [237] ד. אפלביום, הלכה ורפואה, א, תשמ"מ, עמ' רסב ואילך. וראה שם נימוקיו בהרחבה. [238] רמ"א יו"ד שסח א. ביחס לאופי השימוש – ראה סי' הרפואה והיהדות, עמ' 113, הע' 165. [239] שירי ברכה, יו"ד סי' שמט. [240] שו"ת זרע אמת ח"ב סוסי' מט; שו"ת מערכת ה"א כלל עח ד"ה ודבר. על רפואות סגוליות בכלל – ראה לעיל הע' 43 ואילך, וראה בע' רפואה חלק ו.

תרופות ניסיוניות – רופא שטוען שיש לו תגלית על תרופה מועילה, אלא שהיא עשויה ממאכלות אסורים, כל זמן שלא נתברר שהתרופה אכן מועילה, אסור לאוכלה, אבל ניתן להוסיף דבר מר, ואז מותר לקחתה²⁴⁹.

– יש מי שהתירו רק בטעימה, ולא בבליעת התרופה²⁴⁷. אמנם מי שמאמין בדיאטות לצורכי רפואה, שלדעת הרופאים אין הן מועילות, אסור לאוכלם אם יש בהם מאכלות אסורים, או חמץ בפסח וכיו"ב²⁴⁸.

ראה ע' פסח הע' 183 ואילך. [248] שו"ת מנחת שלמה ח"ב סי' פב אות ו. [249] שו"ת תשובות והנהגות ח"א סי' תתפא.

[247] שו"ת מנחת יצחק, שם; שו"ת שרגא המאיר ח"ד סי' לו. וראה עוד בשו"ת במראה הבזק ח"ה סי' סט. ולענין תרופות אלו בפסח –